

ELMİ İŞ

Beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal

www.aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

**X BEYNƏLXALQ ELMİ ARAŞDIRMALAR
KONFRANSININ**

MATERİALLARI
(6 sentyabr 2022)

MATERIALS
OF THE
X INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
CONFERENCE
(6 September 2022)

ELMİ İŞ
Beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 1.790

X BEYNƏLXALQ ELMİ ARAŞDIRMALAR
KONFRANSININ
M A T E R İ A L L A R I
(6 Sentyabr 2022)

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/2022/3/4>

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal
Impact Factor: 1.790

M A T E R I A L S
OF THE
X INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE
(6 September 2022)

Bakı – Baku
2022

Jurnal Azərbaycan
Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin
reyestrinə 25.04.2007-ci ildə
daxil edilmişdir.
Reyestr №2212

The journal is included in the
Register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.
Registration No. 2212

Redaksiyanın ünvanı
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
Az1073, Bakı,
Matbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 809 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail
beyn.konfrans@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Prof. Dr. Möhsün NAĞISOYLU, AMEA / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

Prof. Dr. Georgi DUKA, Moldova Elmlər Akademiyası / Moldova

Məsul katib

Magistrant Gülnar ƏLİYƏVA, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan

ÜZVLƏR

Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Xəlil KƏLƏNTƏR, Tohoku Universteti / Yaponiya

Prof. Dr. Yalçın ƏFƏNDİYEV, Texas A&M Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna

Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Nadir İLHAN, Ahi Evran Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa

Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA, Azərbaycan Dövlət Petaqoji Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Natalya MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna

Prof. Dr. Onur URAL, Səlcuq Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Şirindil ALIŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yıldırım Bəyazıt Universiteti / Türkiyə

Prof. Dr. Əmir ƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan

Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Biznes Universiteti / Litva

Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin “İqor Sikorski adına Kiyev Politeknik İnstitutu” / Ukrayna

Prof. Dr. Nigar VƏLİYƏVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası
Prof. Dr. Şəhanə HÜSEYNOVA, / Berlin Texniki Universiteti / Almaniya
Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Pedaqoji Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Rajəş KUMAR, Mərkəzi İpək İdarəsi, Tekstil Nazirliyi / Hindistan
Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan
Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAQULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti /
Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu /
Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti /
Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə. Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı
Univeristetii / Özbəkistan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Daşqın QƏNBƏROV, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Səlcuq Universiteti / Türkiyə
Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Prof. Dr. Mohsun NAGHISOYLU, ANAS / Azerbaijan

Deputy chairman

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

Prof. Dr. Georgi DUKA, Moldovan Academy of Sciences / Moldova

Executive secretary

Master Gulnar ALIYEVA, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Khalil KALANTAR, Tohoku University / Japan

Prof. Dr. Yalchin AFANDIYEV, The University of Texas at Austin / USA

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine

Prof. Dr. Ibrahim JAFAROV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Ali AZGANI, The University of Texas at Tyler / USA

Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan

Prof. Dr. Nadir ILHAN, Firat University / Turkey

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Joanna MARSHALEK-KAVA, Nicolaus Copernicus University / Poland

Prof. Dr. Mahira HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine

Prof. Dr. Onur URAL, Seljuc University / Turkey

Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Funda TOPRAK, Ankara Yildirim Beyazit University / Turkey

Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N.Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan

Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Irina KREYDICH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan
Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University, Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Shahana HUSEYNOVA, Technical University of Berlin / Germany
Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent Pedagogical University / Uzbekistan
Prof. Dr. Rajesh KUMAR, Ministry of Textiles, Central Silk Office / India
Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGHLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Dashgin GANBAROV, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Seljuc University / Turkey
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Vafa Yagubali Mammadova

Institute of Law and Human Rights

Doctor of Philosophy in Law

vafa_mammadova12@mail.ru

THE PANDEMIC TREATY: NEW OPPORTUNITIES FOR INTERNATIONAL MEDICAL LAW

***Açar sözlər:** müqavilə, pandemiya, beynəlxalq hüquq, tibbi hüquq, insan hüquqları*

***Keywords:** treaty, pandemic, international law, medical law, human rights*

The need to unify the efforts of various countries of the world in the context of the fight against the spread of medical threats on a global scale was clearly studied against the background of the coronavirus pandemic (COVID-19).

Although the issues of medical law have been discussed at the international level for many years, the urgency of the problem has become more obvious today. International law in the field of medicine is fragmented by various treaties, conventions, declarations and other documents of a mandatory and non-binding nature. The Framework Convention on Tobacco Control (FCTC), adopted within the framework of WHO in 2003, became the first international treaty. Another legal instrument of a binding nature is the International Health Regulations (IHR), adopted by WHO in 2005. However, as it became clear against the background of the COVID-19 pandemic, the mentioned documents have narrow focus.

The most closely related document covering infection control is the IHR. However, the Rules do not directly address issues of fight against pandemics. Moreover, their main task was to ensure the provision of information and preparedness for disease outbreaks. The main criticism of the IHR is the lack of mechanisms for reporting on countries' compliance with standards for preparedness, prevention and competent response in the event of an outbreak. The importance of issues related to the protection of public health has put on the agenda the development of a new potential treaty on pandemics as the basis of international medical law, which has caused various discussions in the scientific world (Danchin et al., 2020; Faviero et al., 2020; Jafarova, Mammadov, 2022).

Another important condition for countering pandemics is the joint development of vaccines and their fair distribution. These issues have escalated and become the subject of extensive discussion against the background of the coronavirus pandemic. However, the example of the 2022 monkeypox outbreak shows almost repeat of the events taking place against the background of the coronavirus pandemic. This issue has again become particularly acute in the context of the distribution of vaccines against the disease. Thus, modern improved smallpox vaccines developed in the early 2000s. have been approved for use against the spread of monkeypox (Cohen, 2022). However, at the moment, even in the United States, there is a lack of them, so their distribution in low-income countries remains in question.

The proposal for an international treaty on pandemics was first announced by the President of the European Council, Charles Michel in November 2020. The suggestion was supported by many countries and was further approved by the WHO, and in December 2021 it was decided to develop and agree on a convention, agreement or other international document to prevent a pandemic (WHO, 2022). The new document should provide preparedness and mechanisms for pandemic response in accordance with the provisions of the WHO Constitution, as may be deemed appropriate by the Intergovernmental Negotiating Body

(INB), which was specifically created in December 2021 to develop the document.

The first INB session took place in February 2022. Already on March 3, 2022, the European Council decided to authorize the start of negotiations on an international agreement on the prevention of a pandemic, the so-called “Pandemic treaty”. A draft version of the developed document is expected in August 2022. The authority indicated the desire to develop the final version of the document by 2024. Thus, according to the developers of the document, it will be able to lay the foundation for a full-fledged international medical law in the field of countering pandemics and other large-scale threats of a global nature in the field of public health.

The main ideas of the proposed “pandemic treaty” document cover the following: early detection and prevention of pandemics, ensuring universal and equitable access to medical supplies such as vaccines, drugs and diagnostics, building a more resilient international health system with WHO as the coordinating body for global health issues, strengthening international cooperation in epidemiology, etc. It is difficult to evaluate the document at the moment as it is under development. Moreover, it seems difficult to assess the fulfillment of the terms of the treaty and control mechanisms.

References

1. Cohen, J. (2022), There’s a shortage of monkeypox vaccine. Could one dose instead of two suffice? Science, – July 1, URL:<https://www.science.org/content/article/there-s-shortage-monkeypox-vaccine-could-one-dose-instead-two-suffice>
2. Danchin, P., Farrall, J., Rana, S., & Saunders, I. (2020), The Pandemic Paradox in International Law. American Journal of International Law, 114 (4), pp. 598-607.
3. Faviero, G.F. et al. An effective pandemic treaty requires accountability // The Lancet Public Health, – 2022.

4. Jafarova, L.A., Mammadov, V.G. (2022), Global Health Politics and Bioethics: Generis Publishing, 56 p.
5. WHO. Intergovernmental Negotiating Body, - 2022. URL: <https://inb.who.int/#:~:text=In%20December%202021%2C%20at%20its,to%20strengthen%20pandemic%20prevention%2C%20preparedness>

Əsmətخانım Bəyəhməd qızı Məmmədova

Bakı Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
kamillik@mail.ru

NİZAMI “XƏMSƏ”SİNDƏ BAĞLAYICILARDA BAŞ VERƏN TƏXFİF ƏDƏBİ PRİYOMU

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, “Xəmsə”, bağlayıcı, eliziya, sait

Keywords: Nizami Ganjavi, "Khamsa", conjunction, elision, vowel

Ustad Nizami deyir ki, sözün tərifi sözdən çoxdur, söz olmasa idi, dünyanın səsi-sədəsi olmazdı, nə qədər deyilibsə də söz azalmır, söz bizim adımızı dərya qoydu. Bəli, qoynunda min türlü qiymətli ləl, inci, gövhər daşıyan ucsuz-bucaqsız ümman, hikmətinin dərinliyində hər kəsi qər qədəcək- Dərya. Şair inci, dürr kimi sözləri seçərək yaratdığı misilsiz əsərlərinin mahiyyətini, dəyərini, yüksək məqamını çox gözəl bildiyindən özünü Dərya (ocean) adlandırmışdır. Beləcə, sözlərə ənənə duyğular, hisslər Nizami düşüncəsindən süzülərək dünyanın şah əsərlərini bəxş etmişdir bəşər övladına.

Ümumbəşəri və fəlsəfi ideyalar qaynağı olan Nizami “Xəmsə”sinin unikalığı bu yaradıcılıq nümunələrinin üslubunun orijinal və spesifikliyi həm də dövrünün mövcud dilinə güzgü tutması ilə əlaqədardır. Bu tədqiqatımızda bağlayıcılarda baş verən eliziya fonetik hadisəsindən bəhs edəcəyik.

Azərbaycan dilində “səs düşümü” - “eliziya”; ingilis dilində- “elision”; rus dilində- «елизия»; fars dilində - /həzf/ adlanan - bu fonetik hadisə dildə saitlə bitən vahiddən sonra saitlə başlayan digər vahid gəldikdə əvvəlki sözün son saitinin, bəzən tam bir hecanın ixtisara düşməsi hadisəsidir.

Eliziya fonetik hadisəsi mənzum əsərlərdə sözlərdə, əsas nitq hissələri (isim, sifət, say, əvəzlilik) ilə bağlayıcı, önqoşma kimi köməkçi

nitq hissələrinin bir-biri ilə yanaşı gəlməsi zamanı baş verir və bəzi hallarda “təxfif” və ya “müxəffəf” adlanan poetik fiqurla üst-üstə düşür.

- Bağlayıcılarda eliziya və ya təxfif hadisəsi

“Xəmsə” məsnəvilərində /ke/, /əgər/, /hərqaq/, /qah/, /əgərçə/ kimi bağlayıcılar çoxçeşidli eliziya, təxfif hadisəsinə uymuşlar. Məsələn: /hərke →hərk/ - *hər kəs, hər kim* ; /anke → ank/ - *o kəs ki , o şəxs ki*; /əgər→gər→ər/- *əgər*; /çenanke → çenank/ - *elə ki*; /əgərçə →ərçə→ərç / - *əgər ki*; /əgər→gər→ər/ və s.

√-/ke/ bağlayıcısında təxfif:

/hər ke → hərk/- *hər kəs, hər kim*; /an ke → ank/- *o kəs ki*; /çenan ke → çenank/- *elə ki və s.* Göründüyü kimi burada /ke/-nin “ha-ye qeyr-e məlfuz”la yazılan “e” hərfi birləşdiyi södən sonra qrafika və tələffüzdən düşmüşdür:

- /**hərk** arəd ba to xodpərəsti, /şəmşir-e ədəb xorəd do dəsti./ (1, 354)

(*Hər kəs lovğalıqla çıxsa qarşına, / İki əlli ədəb qılınıc enər başına*)

/ke/ bağlayıcısı müxtəlif leksemlərdən öncə gəldikdə onun qısa saiti /e/ qrafika və tələffüzdən düşür: /ke + atəş→katəş/; /ke+ab→kab/;/ke+an→kan /- ki,o; /ke +avaz →kavaz/ - ki, avaz; /ke+in→kin/- ki, bu və s

- /an xəşm çenan dər u əsər kərd / **katəş** ze deleş zəban be dər kərd./ (2, 418)

(Bu qəzəb ona elə əsər etdi ki, yanan ürəyindən alov şölələndi)

- /rə'ye mə-ra in soxən əz cay bord / kab-e soxən-ra soxənaray bord./ (3, 45

(Mənim ağılımı yerindən edən budur ki / Sözqoşanlar sözü abırdan saldılar)

-/ço hər **ku** rasti dər del pəzirəd / cəhan girəd, cəhan u-ra nəgirəd./ 1,142)

Düzlüyü qəbul edib, düz yaşayan kəs, / Dünyaya sahib olar, dünya ona sahib olmaz)

-/qoft cəvanmərd şou, ey pirmərd,/ **kin** qədərət bud, bebayesti xərd./
(3, 106).

(Dedi: ey qoca cavanmərd ol, /Bu qədər taxılın varkən, gərək yeyəydin)

Yuxarıda nümunə gətirilmiş beytlərdən aydın görünür ki, eliziya hadisəsinə məruz qalan qısa sait /e/-dir. Fars dilinin səsləri üzrə aparılmış eksperiment işlərindən də aydın olur ki, uzun saitlər /a/, /u/, /i/ həmişə qrafika və tələffüzdə sabitliyini qoruyub saxlayır (Məmmədova, 2007: 102).

Qeyd edək ki, qarşılıq-güzəşt tabeli mürəkkəb cümləsinin /əgərçə/; şərt tabeli mürəkkəb cümləsinin /əgər/ bağlayıcısının hər biri məsnəvilərdə 3 qrafik- fonetik variantda işlənmişdir.

√- /əgər/ **bağlayıcısında təxfif:**

- /çənd Nezami, dər-e donya zəni? /xiz o dər-e din zən, **əgər** mizəni./ (4, 98)].

(Nizami, nə qədər dünyanın qapısını döyəcəksən? /Dur, döyürsənsə, dinin qapısını döy)

- /gər be soxən kar moyəssər şodi, / kar-e Nezami be fələk bər şodi./
(4, 83)

(Əgər sözlə işlər düzəlsəydi, Nizaminin işi göylərə yüksələrdi)

- /məşou naommid **ər** şəvəd kar səxt, /del-e xod qəvi kon be niru-ye bəxt./ [6, 1045]

(İşin çətinə düşərsə, ümitsiz olma, /Bəxtinə güvənərək, qəlbinə qüvvət ver.)

√- /əgərçə/ **bağlayıcısında təxfif:**

- /an atəş **əgərçə** por nur əst, / imən bovəd an kəsi ke dur əst./ (2, 373)

(O atəş nə qədər nurlu olsa da, /Ondan uzaq olan salamat olar)

-/sal-e cəhan **gərçə** bəsi dər qozəşt, /əz sər-e muyəş sər-e muyi nəgəşt./ (4, 83)

(Dünyanın yaşının çox olmasına baxma /Başından bir tük belə askılməyib)

-/kame-ye vaxt ərce ze can xoştar əst / ağəbətəndişi əz an xoştar əst./ (3, 147)

(Zamandan kam almaq cana xoş olsa da /Aqibət haqqında düşünmək daha xoşdur)

Qeyd edək ki, istər bağlayıcıların eliziyaya uğramış variantları, istərsə də müxtəlif leksemlərə birləşərkən qısa saitlərinin ixtisar olunub eliziyaya məruz qalması Nizami məsnəvilərində çox yüksək tezliklə işlənmişdir. Bunlar əsasən şairin “Xəmsə” məsnəvilərinin vəznini tənzimləmək zərurətindən irəli gəlmişdir.

Ədəbiyyat

1. Nezami, G. (1370), Xosrov və Şirin, dər kitab-e kolliyyat-e Xəmsə-ye Nezami Gəncəvi. səh: 350-494; Tehran: Entəşarat-e Məhtab.
2. Nezami, G. (1370), Leyli və Məcnun, dər kitab-e kolliyyat-e Xəmsə - ye Nezami Gəncəvi. səh:350-494; Tehran: Entəşarat-e Məhtab.
3. Nezami, G. (1960), Məxzən-ül əsrar, motun-e elmi-yo enteqadi, nəşriyyat-e Fərhəngəstan-e olum cəmhuri-ye şourəvi-ye sosialisti-ye Azərbaycan, Bakı.
4. Nezami, G. (1399), Məxzənol-əsrar, Mətn-e elmi-yo enteqadi be sə'y o ehtemam-e Vəhid Dəstgerdi, Tehran: nəşr-e Qətre.
5. Məmmədova, Ə. (2007), Fars dilində vurğu (eksperimental tədqiqat işi), Bakı: “Nafta Press” nəşriyyatı.
6. Nezami G.(1370), Şərəfname, dər kitab-e kolliyyat-e Xəmsə-ye Nezami Gəncəvi. səh: 696-972, Tehran: Entəşarat-e Məhtab.

Sevda Nurəddin qızı İsmayılova

Bakı Slavyan Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
gun800@bk.ru

LYUDMİLA ULITSKAYANIN YARADICILIĞINDA MİFOPOETİK ELEMENTLƏR

Açar sözlər: məişət subyektləri, mifologiya nəzəriyyəsi, mifologiyalar, poetika, musiqi prinsipi, nağıl hekayəsi, məkan və zaman

Keywords: household subjects, theory of mythologization, mythologemes, poetics, musical principle, fairy story, space and time

L.Ulitskayanın yaradıcılığında mövzu müxtəlifliyini müşahidə etmək çətin deyil. Zəruri əlavə məlumat üçün L.Ulitskaya təkcə mifoloji ilkin mənbələrə deyil, həmçinin məşhur rus və bəzi Qərbi Avropa ədəbiyyatşünasların, folklorşünasların, tarixçilərin, dilçilərin, kulturoloqların və filosofların əsərlərinə müraciət etmişdir. Onun əsərlərində V.Propp, M.Baxtin, O.Freydenberq, A.Losev və başqalarının əsərlərindən gizli (yəni assosiativ-spekulyativ) alıntı və ya birbaşa sitatları asanlıqla aşkar etmək olar. Müzakirəyə “mifopoetik düşüncənin 20-ci əsrin yeni şüuruna təbii reaksiya kimi yaranmasını” iddia edən V.I. Rudnev qoşuldu (Rudnev, 2003: 68).

Ulitskayanın özünün yaradıcılığında mifologiyaya müraciət etməsi təsadüfi deyildir. Məsələn, “Kukotskinin işi”də qəhrəman öz nəzəriyyəsini yoxlamaq üçün keçmişə səyahət edir və bu, bəzi bədii mətnlərin mifologiyasında qeyd olunur. Bir eradan digərinə sıçrayış, müvəqqəti “sabitlik” – mifopoetikanın elementlərindən biridir. L.Ulitskayanın bəzi hekayə və povestlərindəki personajların reallıq və fantastika astanasında necə tarazlıq yaratması diqqət cəlb edir, lakin onlar, bir qayda olaraq, bu sahillərin heç birinə lövbər salmır. Maraqlıdır ki, Flora Naciyeva bu fikri öz jurnal məqalələrində və monoqrafiyalarında dəfələrlə ifadə etmişdir. Məsələnin mahiyyəti

mifoloji şüurun ilkin olaraq uydurma və reallıq, yalan və həqiqət və s. antinomiyaları bilməməsində gizlənilir. Bəşəriyyət yaranan zaman o, filosofların gələcəkdə işləyəcəkləri qanunlardan xəbərdar deyildi: obyektiv və subyektivin ziddiyyəti, azadlıq və zərurət kateqoriyaları və s. Bununla, Ulitskayanın bədii qərəzliyi əsasında, mahiyyət etibarilə, vəziyyətin və insan hərəkətinin spesifikliyini təhlil edən ümumi sxem hazırlanmışdır. Məsələn, “Soneçka”da oxucu hallüsinasiya elementləri, reallıqdan yuxuya keçid mərhələsindəki personajların əksi ilə qarşılaşır. Bundan əlavə, mifoloji şüur demək olar ki, hər zaman xüsusi məkan və zamanla xarakterizə olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir bədii ədəbiyyatda zaman kateqoriyası ümumilikdə və bütövlükdə mifoloji zamanla eyni deyildir. Yəni, dövrü olaraq; onda olan obyektlər subyektlərdən ayrılmazdır. Buna görə də mifologiyada bəzi obyektlər onların xəyali təsvirindən ayrılmazdır, onlarla birləşir. Lakin Ulitskayanın əsərlərindəki süjetlərdə onlar mifoloji şüura yaxındırlar. Qədim dövrlərdə dünya insanlar tərəfindən bütövlükdə qəbul edilir və təbiətdə ümumi mistik birlik hökm sürürdü. İnsanın təbiətlə bu şəkildə vəhdəti, bu anlayışların ayrılmazlığı L.Ulitskayanın mifopoetikasının mərkəzi aspektidir.

Görkəmli dilçi alim V.Toporov yazır: “Mən hesab edirəm ki, Lyudmila Ulitskaya əsərlərini çapa hazırlayarkən mifopoetikanın ümumi sistemində ayrı-ayrı komponentləri nəzərə almaya bilməzdi. Bundan daha artığı – onlar sadəcə diqqəti cəlb edirlər. Onun bir sıra hekayələrinin qəhrəmanları çox zaman özlərinin hərəkətlərini idarə edən bir çox şüursuz əməliyyatlara məruz qalır kimi görünür. Məsələn, ən azı, onun "Kralımızın adamları" hekayələr toplusu nümunə kimi göstərilə bilər. Burada mifopoetikanın əsas struktur elementi müasir bədii tələblərə uyğun yenidən işlənmiş konstruksiyanın musiqi prinsipidir” (Toporov, 2005: 77-78).

Strukturalizmin tanınmış nümayəndəsi K.Levi-Stros oxşar prinsipi qeyd edir. Görkəmli postmodernist kulturoloq M.Eliade onunla tam razılaşaraq, bu prinsipin, bir qayda olaraq, ritualda mifin fəaliyyətini müşayiət etdiyini göstərir. Həm K. Levi-Strouss, həm də M. Eliade ritualda insanın sadəcə uzaq əcdadlarının arxetipik hərəkətlərini

təkrarlamaqla məşğul olduğu nəticəsinə gəlirlər. Bu yükədən yaxa qurtarmaq üçün ikinci vaxtı seçmək daha əlverişlidir. Daha rahat olacaqdır. Beləliklə, hər iki şəxs (məcazi mənada bir söz demədən) müqəddəs, mifoloji zamana uyğunlaşmaq üçün tarixi zamanın zülmindən qurtulmağın lazım olduğu qənaətinə gəlir.

Bu, təbii ki, subyektiv fikir kimi qəbul edilə bilər, lakin bu məsələdə iki alimin heyrətamiz həmrəyliyi insanı düşündürür. Belə çıxır ki, L.Ulitskaya elə ikinci (mifoloji) zamanın ilkinliyi haqqında yazır və eyni zamanda öz fikrini oxuculara açıq şəkildə çatdırmağa çalışır. Belə bir inancın əsası nədir? Birincisi, Ulitskayanın müxtəlif janrlı əsərlərində mifopoetik mətnə tez-tez rast gəlinir. Bunun aydın və birbaşa sübutu müqəddəs adlardan istifadə edilməsi və müqəddəs yadigarların xatırlanmasıdır. İkincisi, müəllif Mirça Eliadenin fikirlərini dəstəkləyən yazar diqqətini ciddi şəkildə müəyyən edilmiş müqəddəs zaman kəsiyinə yönəldir. Beləliklə, Ulitskayanın yazılarında zaman və məkan mifologiyada da olduğu kimi passiv fon deyildir. Mərkəzi personajlar aktiv, müstəqildir; söz əməl və düşüncə ilə birləşir. Üçüncüsü, L.Ulitskayanın mifopoetikasında mifoloji hərəkətlər və ya bədii vasitələr elə onlar üçün istəklilə olaraq seçilən janrlara tabedirlər. Məsələn, onun məşhur "Hörmətlə, Şurik" romanına baxaq: burada bir çox karnaval-kloun səhnələri vardır və düşüncəli oxucu orada Servantenin "Don Kixot", Rabelenin yumoristik yazarı Qarqantua və Pantaqrue və s.-nin bəzi çılğın epizodları ilə asanlıqla əlaqə tapa bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, mifopoetika, bu cür janrlara qətiyyətlə zidd deyil. Əksinə, yazıçılar karnaval (gülüş) mədəniyyəti ilə mifologiya arasında sıx əlaqənin olmasını çoxdan sübut etmişdir. Ondan yeri gəlmişkən, antik dövrdə aqrar rituallar deyilən, zamanla bağlı dövrü fikirlərə, ölümdən sonra yeni həyatın başlanğıcı ilə bağlı mövzularda iplər çəkilir və s. Bütün bu texnikalar L.Ulitskayanın müxtəlif janrlarda yaratdığı əsərlərinin əsasını təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Rudnev, V. (2003), Ensiklopedicheskiy slovar kulturu XX veka. Klucеviye ponyatiya i teksti. Moskva: Nauka.
2. Toporov, V. (2009), Slavyanskiye yazıkovıye modeliruyushiye semioticheskiye sistemi. Moskva: Nauka.

Nərgiz Maarif qızı Hacıyeva
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
doktorant
nargizzac4@gmail.com

HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEVİN AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN İQTİSADİ SİYASƏTİNƏ MÜNASİBƏTİ

***Açar sözlər:** iqtisadi siyasət, müraciət məktubu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, H.Z.Tağıyev, N.Yusifbəyli*

***Keywords:** economic policy, appeal letter, Azerbaijan Democratic Republic, H.Z.Tagiyev, N.Yusifbayli*

1918-ci ilin yazında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra hökumətin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri ölkənin iqtisadi quruculuğu idi. Təsadüfi deyil ki, M.Ə.Rəsulzadə fikri, milli və siyasi istiqlalın kökünü iqtisadi istiqlalda görürdü. Hökumət başçısı olmuş N.Yusifbəyli isə öz çıxışlarından birində Azərbaycanın azad və müstəqil yaşamasının əsas şərti kimi güclü iqtisadiyyatın zəruriliyini qeyd edirdi.

AXC-nin iqtisadi siyasətinin əsas prinsiplərindən biri mülkiyyətin bütün formalarının inkişafı üçün bərabər imkanların yaradılması idi. Lakin bununla belə ölkənin iqtisadi inkişafında dövlət mülkiyyətinin gücləndirilməsinə xüsusi önəm verilirdi. Hökumət xüsusi mülkiyyəti tamamilə inkar etməsə də, onun hüdudlarını müəyyənləşdirir və hesab edirdi ki, onun mövcudluğu mülkiyyətin tamamilə xırdalanmasına aparmamalıdır.

Bu dövrdə Azərbaycanın milli burjuaziyası da öz fəaliyyətini davam etdirir, ölkənin iqtisadi həyatının bütün sahələrində baş verən hadisələrdə yaxından iştirak edirdilər. Eyni zamanda hökumətin də gördüyü bir sıra tədbirlər, məsələn, bolşeviklər tərəfindən ləğv edilmiş xüsusi mülkiyyətin bərpası, sahibkarlara kreditlərin verilməsi, milliləşdirilən müəssisələrin əvvəlki sahiblərinə qaytarılması milli sahibkarlar tərəfindən rəğbətlə qarşılanırdı.

Lakin bununla yanaşı ölkənin iqtisadiyyatının gücləndirilməsi üçün görülən bəzi zəruri tədbirlər sahibkarların narazılığına səbəb olurdu. Belə bir şəraitdə milli burjuaziyanın nümayəndələri ölkə rəhbərliyinə müraciətlər ünvanlayır, azad sahibkarlığın inkişafının qarşısına qoyulan əngəllərin aradan qaldırılmasını xahiş edirdilər.

Bu cür müraciətlərdən ilki dahi şəxsiyyət, böyük xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin 1919-cu il iyunun 29-da AXC hökumətinin başçısı Nəsim bəy Yusifbəyliyə ünvanladığı açıq məktubudur. İqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmiş H.Z.Tağıyev bu müraciətində yeni yaranmış dövlətin maliyyə və iqtisadi siyasəti ilə bağlı mülahizələrini bildirmiş, tövsiyələr vermişdi.

Məktubun əvvəlində H.Z.Tağıyev yazırdı: “Uzunömürlü həyatımın sonunda Allah mənə vətənimə müstəqil dövlət kimi görməyi nəsib etdi. Doğma yurda məhəbbətim, onun çiçəklənməsini görmək arzum mənə bu məktub ilə Sizə müraciət etməyə vadar etdi”.

H.Z.Tağıyev hökumətin iqtisadi siyasətindəki bir sıra məsələləri tənqid edir, eyni zamanda bu problemlərin həlli üçün münasib bildiyi təklifləri irəli sürürdü. Onun toxunduğu ilk məsələ pul emissiyası məsələsi idi. Belə ki, hökumət 1918-ci ildən başlayaraq, bir neçə dəfə tədaviyə pul buraxmış, nəticədə tədaviyədə olan pulun kütləsi xeyli artmışdı. Vəziyyəti çətinləşdirən səbəblərdən biri də ölkə ərazisində keçmiş çar Rusiyasının və Müvəqqəti hökumətin, eləcə də digər Cənubi Qafqaz ölkələrinin pul vahidlərinin tədaviyədə olması idi. Yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu kimi H.Z.Tağıyev ölkədən ixrac olunan məhsulların dəyərinin mütləq Azərbaycan manatı ilə ödənilməsinə təklif edirdi.

H.Z.Tağıyevin tənqid etdiyi digər bir məsələ ölkədən məhsul daşınmasına qoyulan qadağalar idi. Belə ki, hökumətin 1919-cu ildə qəbul etdiyi qaydalara görə ərzaq məhsullarının ölkədən çıxarılması qadağan edilir, neft, neft məmulatları, pambıq, metal və s. kimi məhsullar isə yalnız mübadilə əsasında xaricə ixrac oluna bilərdi. H.Z.Tağıyev çox düzgün qeyd edirdi ki, dövlətin iqtisadi azadlığı üçün

balanslaşdırılmış xarici ticarət çox önəmlidir. Lakin bizdə bu işdə hələ də qadağalar mövcuddur. Nəticədə, ixrac-idxal əməliyyatları düzgün aparılmır, anbarlarda xeyli miqdarda məhsul yığılıb qalır. Həmçinin hökumət özəl müəssisələrin işlərinə də müdaxilə edirdi. H.Z.Tağıyev isə təklif edirdi ki, firmalara öz məhsullarının sərəncamçısı kimi qanuni hüquqlar vermək lazımdır.

Məktubun sonunda H.Z.Tağıyev qeyd edirdi ki, bu müraciət onun tacir və sənayeçi kimi şəxsi maraqlarından deyil, məhz səmimi vətənpərvərlik hissələrindən irəli gəlir. O, Vətəninə yalnız xeyir və fayda vermək istəyir. O dövrdə Azərbaycanda mövcud olan iqtisadi şəraiti öyrənmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bu tarixi mənbə yeni yaranmış dövlətin üzləşmiş olduğu iqtisadi problemləri özündə əks etdirirdi. Məktubda H.Z.Tağıyev dövlətin iqtisadi siyasətini nə qədər tənqid etsədə, əslində hökumətin gördüyü bu tədbirlərin ölkənin iqtisadi vəziyyətini sabitləşdirmək, əhalinin təminatındakı problemləri aradan qaldırmaq üçün görülən işlər idi. Digər bir tərəfdən isə bu məktəbun təhlili H.Z.Tağıyevin nə qədər dərin iqtisadi biliyə malik olduğunu, həmçinin ümumdövlət problemlərini nə dərəcədə düzgün qiymətləndirdiyini göstərir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası (2004), 2 cildə, Bakı: Elm.
2. Azerbaydjanskaya Respublika (1998), Dokumenti i materyalı (red. Dj.B.Qulieva), Bakı: Elm.
3. Cabbarov , F. (2018), Cümhuriyyətin iqtisadi siyasətinin bəzi məsələlərinə dair, Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri, №1, səh.221-228.
4. Rustamova, J. (2007), Natsyonalnaya burjuaziya v peryod Azerbaydjanskoy Demokraticheskoy Respubliki, Bakı: Elm.

Dilbər Vətən qızı Camali
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
doktorant
dilber.mehdiyeva@gmail.com

ÇOYRA ABİDƏSİ

Açar sözlər: Çoyra abidəsi, qədim, türk, yazı, dil

Keywords: Choyra monument, ancient, Turkish, script, language

Göytürk əlifbası ilə türk dilində yazılmış ən qədim abidənin hansı olması Türkologiyada mübahisəli məsələlərdəndir. Dövrümüzə qədər gəlib çatmış ən qədim abidə Buqut abidəsi olsa da, onun üç tərəfi soqqcadır. (Soqqca orta İran dillərindən idi və hazırda ölü dillərdən hesab olunur). Bizi maraqlandıran məqam isə göytürk əlifbası ilə yazılmış ən qədim abidənin varlığıdır. Daha sonrakı əsrlərdə abidələr yazılsa da, təəssüf ki, əlimizə gəlib çatmamışdır. Bir çox türkoloqlar Çoyra abidəsini ən qədim türk abidəsi hesab edirlər. Belə ki, abidə 1928-ci ildə Ulan-Batordan 180 km cənub-şərqdə bir kurqanda tapılmışdır. Bu bir balbal üzərinə yazılmış 6 sətirdən və 72 damğa işarədən ibarət bir abidədir və təxminən 682-691-ci ildə qoyulmuşdur (6). Barıtçının qeydinə görə, daş baba 130-140 sm. hündürlüyündədir (Barıtçı, 2006: 109). Yazılar balbalın sinə istiqamətində sol çiyin hissəsindən yazılmağa başlamışdır. Abidəni ilk dəfə 1936-cı ildə S.Malov oxumuşdur. Abidə Monqolustan da, Çoyrdakı dəmiryolu xəttinin Dornoqovi stansiyasından 15 km uzaqlıqda olan Sansar təpəliklərində aşkar edilmişdir (Rəcəbli, 2006: 131). Abidə 1969 və 1971-ci illərdə S.Klyaştorı, Bold tərəfindən isə 1990-cı ildə tərcümə və nəşr etdirilmişdir. Türkiyədə isə ilk dəfə H.N.Orxun tərəfindən də tədqiq edilmişdir. Azərbaycanda ilk dəfə haqqında məlumatı Ə. Rəcəbli versə də oxunmasına aid təşəbbüs olmamışdır. Son illərdə Türkiyədə Ə.B.Ərcilasun və O.F.Sərtqaya (1998-ci ildə) araşdırma aparmış və 66

damğa işarəni oxumağa nail olmuşlar. Hazırda S. Barıtcının və O.F.Sərtqayanın oxuma cəhdi isə daha uğurlu hesab oluna bilər (1).

S. Malov abidəni VIII əsrə aid etsə də H.N.Orxun bu fikirlə razı deyil. O, abidənin daha erkən dövrlərə aid olması fikrini müdafiyyə edir (Orxun, 1936: 164-168). S.G. Klyaştorı abidəni ən qədim abidə hesab edir və onun tarixini 682-691- ci illərə aid edir (Orxun, 1936: 164-168). O, bu fikrinə səbəb kimi abidənin başında İltəriş xaqanın adının yazılmasını göstərir. S.G. Klyaştorı bildirir ki, kitabə türklərin Ötükəndə (Xanqayda) məskunlaşdığı 688-ci illə Türk xaqanlığını yenidən quran İltəriş Xaqanın vəfat etdiyi 691-ci ilə aiddir. Belə ki, S.G. Klyaştorı yazırdı ki, Çoyra yazısı “İkinci Türk Xaqanlığına aid ilk kitabə və ən qədim türk yazısı abidəsi sayıla bilər.

Abidənin məzmunu və dili: Abidənin dili və palioqrafiyası digər Göytürk abidələrinə çox yaxındır. Buna görə onu da Orxon abidələri sırasına daxil etmək olar. Bunlardan biri Xaqan damğasıdır. Digəri Ongin və Tonyukuk abidələrində də olan çəngəlli damğa işarəsidir. Ə.Rəcəblinin bir qeydinə görə Çoyra abidəsi Tonyukukun dilindən yazılmışdır. O, qohumlarına müraciət edib, onları İltəriş xaqana sadıq olmağa çağırır.

Abidədəki yazıları yazan iki şəxsdir. Birincisi Tun Bilgədir. Abidədə də adı keçməkdədir. İkincisi isə Tun Yigən Ərkindir. Bu iki şəxs vəfat edən şəxslərdir və onlar geridə qalan varislərinə İltəriş Xaqanın sözündən çıxmamağı, onun yolundan ayrılmamağı vəsiyyəət edirlər.

Abidədə 70-ə yaxın damğa işarə vardır. Bu abidəni digərlərindən fərqli olaraq epitafik əsər kimi qəbul etmək daha doğru olardı. Çünki abidədə geniş məzmunlu yazı yoxdur və qaya üzərində yazılmamışdır. Balbal üzərində olması onun qəbirüstü abidə kimi dəyərləndirilməsinə əsas verir. S.Y.Malov bu kimi abidələri qədim türk dövrünün «qəbiristanlıq poeziyası» adlandırır. Digər abidələrlə müqayisədə bu abidədə pozuntular çox olduğu üçün oxunmasında çətinliklər olmuşdur. Yazı “U” şəklindədir. Damğaların səliqəsiz yazılmasının səbəbi nahamar balbal üzərində həkk olunmasıdır. Təbii ki, həm silinən

damğalar, həm də səliqəsiz yazı abidənin oxunuşunu çətinləşdirmişdir. Buna baxmayaraq abidənin məzmunu anlaşılmaqdadır. Abidənin dilini vahid qədim türk ədəbi dilinə daxil etmək olar.

Abidədə 4 şəxsin adı yazılmışdır. Bunlardan biri İltəriş xaqandır. Digər iki şəxs isə vəfat edən şəxslərdir. Məzmundan belə aydın olur ki, Toluk adlı şəxs iki vəfat edənin dilindən danışmaqdadır. Sonda öz adını qeyd edir. Abidədə 3 damğa işarənin olması üç şəxsi: İltəriş xaqanı (dağ keçisi damğası Aşina boyunu göstərir) və digər ikisi isə vəfat edən şəxsləri bildirir. S.Klyaştorını abidədə Aşina boyunun damğası ilə bərabər Aşidə boyunun damğasınının olduğunu yazır (Klyaştorını, 1971: 250-253). Qeyd etməliyik ki, Tun Bilgə sözündən sonra 10-a yaxın damğa silinmişdir. Birinci sətirdə üçüncü ay sözündən əvvəl də çox güman ki, il adı vardır ancaq bu yazı oxunmur. Abidənin 1-ci sətirində “*içikin*” sözü yaxşı oxunmur. Lakin O.F. Sərtqayanın və S.Barıtçının fikrinə əsasən söz “*içikin*” sözüdür. Bu söz həm silinən damğalara həm də cümlənin məzmununa daha uyğundur (Barıtçı, 2006: 135). Birinci sətirdə həm də “adırıldım” yəni “ayrıldım”, “öldüm”, “vəfat etdim” sözü olmalıdır lakin silinmişdir. Təbii ki, bunu deməyə Yenisey abidələrindəki yazıların məzmunu əsas verir. Belə ki, bütün epitafik, qəbirüstü abidələrdə ölən şəxsin dilindən “malından, mülkündən, ailəsindən, ümumiyyətlə, bu dünyadan ayrılmağı” ifadə edən təkrar sözlərə rast gəlirik. Bu abidədə də “at tabar” sözləri “malından, atından, sürülərindən, davarından” ayrıldığını ifadə edir.

Oxunuşu:

1. *İltəriş kağanka içikin, Ögini sabını barın, ... üçünç ay yetika..., Adırıldımız at tabarda.....*
2. *Tun Bilgə*
3. *Tun Yigən Ərkin*
4. *Toluk bitidim ırk açu ayqıl baña*

Tərcümə:

1. *İltəriş xaqana tabe olun, öyünüb sevinib gedin, ...üçüncü ayın yeddisində (ayrıldıq), at, davardan*
2. *Tün Bilgə*
3. *Tün Yigən Ərkin*
4. *Toluk yazdım. Bıxt arzula mənə.*

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Çoyra abidəsi Göytürk əlifbası ilə yazılmış ən qədim abidələrdən biridir. Monqolustanda Arxeoloji qazıntılar hazırda davam etdirilməkdədir. Güman ki, kəşf olunan abidələrə hər dəfə bir yenisi əlavə olunacaqdır.

Abidə Monqolustanın paytaxtı Ulan Batordakı Baş Tarix Muzeyində saxlanılmaqdadır.

Şəkil 1. Çoyra abidəsi

Ədəbiyyat

1. Barıtçı, Ö. (2006) Çoyr abidəsi, Modern Türk araşdırmaları dərgisi, cild 3, say 3.
<https://uqusturk.files.wordpress.com/2011/06/makale5.pdf>
2. Rəcəbli, Ə. (2006), Qədim türk yazısı abidələri, I cild, Bakı: Nurlan, s. 131-147
3. Orxun, H.N. (1936), Əski Türk abidələri, II, s. 164-168
4. Klyaştorı S.G. (1971), Şərqi Qobi çölündə bir abidə yazı, Türk araşdırmaları, Budapeşt .
5. <https://web.archive.org/web/20121231122737/http://uqusturk.wordpress.com/2011/06/10/coyr-runik-kitabesinin-yeni-okuma-yorumlamasi-hakkinda/>

Şəms Əfqan qızı Umudova
Qərbi Kaspi Universiteti
doktorant
shems.umudova96@mail.ru

MİLAN KUNDERANIN “ƏLVIDA VALSI” ƏSƏRİ

Açar sözlər: roman, hekayə, varlıq, yumor, sevgi

Keywords: novel, story, being, humor, love

“Əlvida Valsı”, Milan Kunderanın 1972-ci ildə çex dilində yazılmış romanıdır. Bu, 1970-ci illərin əvvəllərində Çexoslovakiya kurort şəhərində səkkiz personaj arasındakı sevgi və nifrətdən bəhs edir. Roman ilk dəfə 1976-cı ildə fransız dilinə tərcümədə (La valse aux adieux, Fransua Kerel, Gallimard, Paris tərəfindən tərcümə olunub), çex orijinalında üç il sonra Torontoda sürgündə olan '68 Publishers nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilmişdir. Qəti səlahiyyətli versiya 1986-cı ildə Gallimard tərəfindən fransız dilində nəşr edilmişdir. Kitab hekayənin baş verdiyi beş günə uyğun gələn beş fəsildən ibarətdir. Məşhur truba ifaçısı Klima aşiq olduğu obyektlərdən biri olan gənc və səthi qız Ruzenadan onunla uşaq gözlədiyini öyrənir. Özünün də ehtirasla sevdiyi həyat yoldaşı Kamilə qısqançlığından bezmiş və ona olan sonsuz sevgisi ilə xəyanətlərinə haqq qazandıran Klima vəziyyəti həll etmək məcburiyyətində qalır. O, Ruzenanı aldatdığı kurort şəhərciyinə gedir və orada onu sevdiyini iddia edir (Milan Kundera, 1990: 65-70). Eyni zamanda, o, Ruzenanı uşağı ilə evləndirməyə razı salır, çünki Klima yalnız onunla vaxt keçirmək istəyir. Ömrü boyu özünü dövrün siyasi proseslərinin haqsız qurbanı kimi hiss edən, indi isə mühacirət etmək istəyən Yakub eyni vaxtda otaq yoldaşı Olqa və ginekologiya şöbəsinin müdiri Şkreta ilə vidalaşmaq üçün şəhərə gəlir. O, burada sonsuz qadınları müalicə edir və yeni bir müalicə üsulu icad edib - müayinə zamanı qadınları öz spermatozoidləri ilə probirkada

hopdurur - bəşəriyyətin tərəqqisini təmin etmək istəyir və Yaqubu da bu plana cəlb etmək istəyir. Olqa çağırır ki, Yakub hələ də ona ata qayğısı ilə yanaşır, onu qadın kimi görməsini istəyir, ona görə də onu aldadır. O, həmçinin Olqaya bir vaxtlar Şkretanın son çarə olaraq hazırladığı zəhəri və hər zaman vəziyyətin ustası ola bilir. Restoranda baş verən uğursuz qəzada Jakub planşetini Ruzena-nın planşetinə dəyişdirir, lakin onu xilas etmək üçün lazımi addımları atıb-atmamaq qərarına gəlməzdən əvvəl o, potensial bir qatilə çevrildiyini anlayır (Kundera, 1990: 91-110). Abort etdirməyə razı olan Ruzena bunu onu sevən sevgilisi Frantişekə deyir, lakin o, onun üçün yüküdür. Uşağın onun olduğuna əmin olan Frantişek Ruzenani əsəbiləşdirir, ona görə də o, trankvilizator tableti əvəzinə zəhər qəbul edir və bu, onu öldürür. Personajların komediyası, hər zaman özlərinə nəyisə sübut etmək söyləri, daim öz taleyindən qurtulmaq zərurəti ölüm kimi faciəvi məsələdən kənara çıxır. Kinayəli dünyagörüşü ilə mürəkkəb tərtib olunmuş romandır. Romanist, şair, dramaturq, esseist və tərcüməçi Milan Kundera musiqişünas Lüdvik Kunderanın oğlu olaraq Brnoda anadan olub. (Milan Kundera, 1972: 105-120). Praqada İncəsənət Akademiyasının kino fakültəsində təhsil aldıqdan sonra orada dünya ədəbiyyatından dərs deyirdi. 1970-ci ildə işini itirdi və əsərlərinin çapına icazə verilmədi. O, hələ də yaşadığı Fransaya mühacirət etdi və xaricdə ən çox qazanan yazıçımız oldu. Vida valsı (məyusluq romanı kimi qeyd olunur, 1967) və Život je jinde (illüziya romanı, Fransız 1973, Çex 1979). romanlarından ibarət trilogiyanın son romanıdır. Vida valsı "məyusluqdan sonra roman" kimi təsvir olunur və müəllifin son əsəri kimi əvvəlcə Epiloq başlığı var idi. Kundera "Vida valsı" romanını yazdığı dövrdə işini itirmiş, ən yaxın qohumları ağır xəstələnmiş, o zamankı ümitsizlik və ümitsizlik hissələri də romanda öz əksini tapmışdır. O, 1971 və ya 1972-ci ildə yaradılmışdır. İlk dəfə 1976-cı ildə Parisin Gallimard nəşriyyatı tərəfindən nəşr edilmiş, üç il sonra Torontoda Şkvorecký tərəfindən nəşr edilmişdir. Romanın süjeti adı açıqlanmayan kurort şəhərində cəmi beş gün ərzində baş verir ki, bu da

rəsmi olaraq kitabdakı beş bölməyə uyğun gəlir. Subay Ruzena hələ də sonsuzluğun müalicə olunduğu kurortda işləyir. Xəstələrin evliliklərinə paxıllıq etdiyi kimi o da işinə nifrət edir. Onlar ona öz məmləkətindən çıxmaq istəyən subay, uşaqsız qadın mövqeyini xatırladırlar. Hekayənin süjeti hadisələr və təsadüflər zəncirini hərəkətə gətirən Ruzena-nın planlaşdırılmamış hamiləliyidir. Ruzena iki ay əvvəl gecələdiyi və o vaxtdan bəri ondan xəbər almadığı məşhur trubacı Klimə atalıq etiraf edir. Trompetçi atalığı inkar edir. Arvadını hər zaman aldatsa da, onu sevir və ona daha çox əziyyət vermək istəmir. Klimanın əvvəllər məşhur müğənni olan həyat yoldaşı Kamilə xəstəliyi səbəbindən karyerasını yarımçıq qoyub və həyat yoldaşı onun həyatının mərkəzinə çevrilib. O, həm real, həm də özünün sərgüzəştlərindən daim narahatdır. Dostlarının köməyi ilə Klima Rūzenanı abort etdirməyə məcbur etmək istəyir. Çex əsilli amerikalı Bertlef və abortlara icazə verən komissiyanın sədri olan ginekoloq Şkreta Klimin köməkçiləri kimi səhnəyə çıxırlar. Eyni zamanda, Şkreta öz həyat layihəsini həyata keçirir- sperma inyeksiyaları ilə şübhəsiz spa xəstələrini hamilələşdirir. Bu ona özü kimi ağıllı fərdləri dünyaya gətirməyə imkan verir. Ruzena hamiləliyi ən etibarlı və ən güclü "silah" kimi başa düşür və bunu yaşlı həmkarlarının məsləhəti ilə təsdiqləyib, abortdan imtina edir. Hamiləlik ona başqaları üzərində misli görünməmiş güc gətirir - "özünü şahmat taxtasının sonuna yenincə çatmış və kraliçaya çevrilmiş şahmat piyadası kimi hiss edirdi"...(Milan Kundera, 1972: 150-161) O, uşağı "özünün gələcəyə yeganə bileti" hesab edir. Eyni zamanda özünə daha çox hörmət hiss edir, onun nəzərində hamiləlik onun ciddiliyini artırır. Dostu Yakub xaricə getdiyi üçün sağollaşmaq üçün doktor Şkretanın yanına gəldi. O, 1950-ci illərdə həbs olunmazdan əvvəl ondan tələb etdiyi solğun mavi zəhərli həbi ona vermək istəyir. Bu, ona daha böyük azadlıq illüziyasını verdi - o, öz taleyinin sahibidir və istənilən vaxt həyatı könüllü tərk edə bilər. Yakub edam edilmiş dostunun qızı Olqanın qayğısına qalır. Olqa həm də Şkretin xəstəsidir. Klima ilə görüş zamanı Ruzena həyəcanından stolun üstündəki bir şüşə dərmanı unudur. Yola düşməzdən əvvəl yaşadığı

bütün hadisələrə başqa mənə və mənə yükləyən Yakub anlaşılmaz bir səbəbdən ölümcül həbini boruya qoyur. Bu zaman Ruzena həb almaq üçün qayıdır və Yakub onu zəhərlə belə buraxır. O, onu saxlamağa cəhd etməyib və öz hərəkətlərinə haqq qazandımağa çalışır. O, Ruzenanın həyatına əhəmiyyət vermədiyini dəhşətlə başa düşür.

Ədəbiyyat

1. Kundera, M. (1990) Ayrılıq valsı, İstanbul: Can nəşriyyat.
2. Milan Kundera | Yazıçılar | Kayzen
3. “Milan Kundera romanlarını necə yazmasından danışır”
Anews.az Azərbaycan xəbər portalı
4. Kultura.az
5. Ayrılıq Valsi - Milan Kundera (vikitap.com)
6. Farewell Waltz Quotes by Milan Kundera (goodreads.com)
7. Milan Kundera: The Farewell Waltz – Book Review - VIBES
(vibesmagazine.hu)
8. The Farewell Waltz (kundera.de)

Gövhər xanım Məhərrəm qızı Nağıyeva

Bakı Dövlət Universiteti
doktorant
aghayeva500@gmail.com

İLK AZƏRBAYCANLI LEKSİKOQRAF – QƏTRAN TƏBRİZİ

Açar sözlər: fars dili, leksikoqrafiya, farsdilli lüğətlər, Qətran Təbrizi

Keywords: Persian language lexicography, Persian language dictionaries, Gatran Tabrizi

Əldə olunan məlumatlara əsaslanaraq demək lazımdır ki, fars dilçiliyi sahəsində yazılmış ilk mənbə hicri təqviminin V əsrinə aiddir. Tərtibi baxımından izahlı lüğət olan “Təfasir fi-loğət-ol fors”-un müəllifi Azərbaycan şairi, leksikoqrafı, dilçisi Qətran Təbrizidir. O, XI əsrin əvvəllərində 1012-ci ildə Təbriz şəhəri yaxınlığında Şadiabad kəndində anadan olmuşdur. (Təbrizi, 1967: 3)

Qətran Təbrizinin müasiri və Azərbaycanın Naxçıvan şəhərində yaşayıb yaratmış Tusi özünün “Lüğətnamə”sindəki mənbələr sırasında “Təfasir fi-loğət-ol fors” lüğətinin adını çəkmiş, ondan istifadə etdiyini göstərmişdir (Tusi, 1338). Məlum olduğu kimi, qədim mənbələrin əksəriyyəti müasir məxəzlərdən özünün əhatə dairəsinin genişliyi, universallıqları ilə fərqlənirdilər.

Beləliklə, fars dilçiliyi tarixində mövcud olmuş ilk qədim lüğət Azərbaycanın farsdilli şairi Qətran Təbriziyə məxsusdur. Bu lüğətin fars dilçiliyi tarixindəki rolu yalnız leksikoqrafiya sahəsində ilk mənbə olması ilə məhdudlaşmır. Onun özünəməxsus tərtib prinsiplərinin sonrakı müəlliflər tərəfindən münasib, müvafiq iş üsulu kimi qəbul edilərək, həmin əsərə uyğun lüğətlərin tərtib olunması da dediklərimizi bir daha təsdiqləyir. Qətran Təbrizi fars dili leksikoqrafiyasının ilk təcrübə işi kimi dəyərləndirilən lüğətini aşağıdakı tərtib prinsipləri əsasında qurmuşdu:

1. Özüinə qədərki və müasiri olduğu farsdilli poeziya nümayəndələrinin, o cümlədən Mənciq, Ünsürü, Rudəki kimi söz ustalarının dilində işlənən çətin anlaşılan, qəliz sözlərin lüğətini yazmaq,

2. Lüğətin leksikasını təşkil edən sözləri, ilk hərfdən son hərfə doğru fars əlifba sırası ilə yerləşdirmək,

3. Lüğət maddələrində sözlərin orfoqrafiyası, tələffüzü və mənaları haqqında məlumat vermək,

4. Sözlərin orfoqrafiya, tələffüz və mənalarının düzgünlüyünü təsdiqləmək məqsədi ilə əyani vasitə kimi şairlərin əsərlərindən nümunələr seçib vermək.

Müasir leksikoqrafiyanın əsas müddəələrindən bir qrupu kimi indi də lüğətçilik işində istifadə olunan, yuxarıda göstərilən cəhətlər müəllifin iş prinsipinin düzgün əsaslar üzərində qurulduğunu bir daha sübut edir. Şairin lüğətinin tərtib prinsiplərinin münasibliyi və elmiliyini təsdiqləyən başqa bir fakt da ondan ibarətdir ki, Qətran Təbrizi əsərindən mənbə kimi istifadə edərək lüğət yazan müəlliflərin əksəriyyəti onun iş üsulunu təkrarlamış, lüğətlərini bu əsaslarla tərtib etmişlər. Əslində elmi dəyərinə görə az və ya çox əhəmiyyət kəsb edən bu lüğətlərin sayı 30- a yaxındır. Qətran Təbrizinin “Təfasir fi-loğət-ol fors” əsərini bu və ya başqa şəkildə təqlid edərək, yaxud müəyyən əlavələrlə bir qədər genişləndirərək yazılmış lüğətlərin bir neçəsinin adını çəksək, leksikoqrafın əsərinin əhəmiyyəti müəyyən qədər aydın olar. Bu lüğətlərin tam olmayan siyahısı bunlardır: /ədat-ol fozəla/, /omman-ol məani/, /meftah-ol fozəla/, /şərəfname-ye Əhməd Monyəri/, /məcməl-ol əcəm/, /tohfət-os səadət/, /moəyyəd-ol fozəla/, /tohfət-ol əhbab/, /kəşf-ol loğət vəl-estelahat /, /fərhəng-e Şirxani/, /fərhəng-e Mirza Ebrahim /, /fəth-ol kitab/, /məcmə -ol fors/, /lətayef-ol loğat/, /fərhəng-e Cə`fəri/, (fərhəng-e qotbi), /bəhr-ol loğat/, /əşhər-ol loğat/ və s. (Məmmədova; Məmmədova, 2015: 45)

Qeyd edək ki, adı çəkiən lüğətlərdə söz maddələrinin yerləşdirilməsi, tərtib prinsipi sözlərin ilk və son hərflərinə əsaslanmışdır. Əlbəttə, Qətran Təbrizinin fars dili leksikoqrafiyasına gətirdiyi yeni tərtib

prinsipləri yalnız göstərilənlərlə məhdudlaşmır. Beləki, XI-XYIII əsrlərdə yazılmış lüğətlərin böyük əksəriyyətində Qətran Təbrizinin söz toplamaq üsulu təkrar edilərək, farsdilli şairlərin əsərlərindəki poetik leksika tərtib olunmuşdur.

Qətran Təbrizinin lüğət tərtib etməsi haqqında məlumata müasiri, məşhur İran şairi və səyyahı Nasir Xosrovun “Səfərnəmə”sində rast gəlirik. Müəllifin yazdığına görə o, Hicri 438 (1046/47)-ci ildə səyahət zamanı Təbriz şəhərində Qətran Təbrizi ilə görüşür. Bu görüş haqqında “Səyehətnamə” müəllifi yazır: “438-ci il səfər ayının 20-si Təbriz şəhərinə çatdım...Bu şəhər abad bir Azərbaycan şəhəridir. Təbrizdə Qətran adlı bir şair gördüm, gözəl şeir deyirdi, amma fars dilini yaxşı bilmirdi, mənim yanıma gəldi, Məncikin, Dəqiqinin divanlarını gətirdi və mənə oxudu, başa düşmədiyi sözlərin mənasını məndən soruşdu, ona dedim, onların izahını yazdı və öz şeirlərini mənə oxudu” (Xosrov, 1314 : 7)

Nasir Xosrovun məlumatından Qətranın hələ ilk dövrlərdə fars dilini kifayət qədər səlis bilmədiyi aydınlaşır. Şübhəsiz, bu onun Azərbaycan türkü olduğunu sübut edən ən qiymətli məlumatdır.

XI əsrin 50-ci illərində (1046/47) yazılan bu əsərin cəmi iki əlyazma nüsxəsi, biri İranda Sepəhsalar mədrəsəsinin kitabxanasında, digəri isə Əli Əkbər Dehxoda Lüğətnaməsi kitabxanasında mövcuddur (Məmmədova, 2002: 6). Cəmi 300 sözdən ibarət olan bu izahlı lüğətin əlyazma və ya çap şəklində nüsxəsinin əldə olmamasına baxmayaraq, onun haqqındakı məlumatlara sonrakı leksikoqrafik əsərlərin müqəddiməsində və ya lüğətlərin ayrı-ayrı söz maddələrində tez-tez rast gəlinir.

Ədəbiyyat

1. Hoquqi, Ə.Ə. (1338), Loğat-o tərkiyat-e Rudəki, məcəlle-ye daneşkəde-ye ədəbiyyat, Tehran.
2. Tusi, Ə. (1338), Loğat-e fors, Tehran.
3. Təbrizi, Q. (1967), Divan, Bakı:Elm.

4. Naxçıvani, H. (1341) Sihah-ol-fors, Tehran.
5. Məmmədova M. H. (2002) XI-XVII əsr fars dili izahlı lüğətlərinin əsas tərtib prinsipləri, Bakı: Elm.
6. Məmmədova, M., Məmmədova, Ə. (2015) Mətnşünaslıq haqqında mühazirələr, Bakı.
7. Ələvi, N.X. (1314)“Səfərname”, Tehran.

Şaxanim İlqar qızı Bayraməli
AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu
magistrant
xanim.bml@mail.ru

DAXİLİ MİQRASIYA PROSESİNDƏ KƏNDLİ AİLƏLƏRİN ŞƏHƏRƏ UYGUNLAŞMASININ SOSİOMƏDƏNİ ASPEKTİ

Açar sözlər: miqrasiya, kəndli miqrantlar, sosiomədəni adaptasiya, şəhər, urbanizasiya

Keywords: migration, rural migrants, sociocultural adaptation, city, urbanization

XXI əsrdə miqrasiya proseslərinin müxtəlif elm sahələrinin tədqiqat predmetinə çevrilməsi onun qlobal demoqrafik problem kimi cəmiyyətdə sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi həyatın bütün sahələrində proseslərə təsir etməsi ilə əlaqədardır. Miqrasiya proseslərinin tarixşünaslığı ilə bağlı qeyd olunan məlumatlara əsasən 45 elmi istiqamət olmaqla 17 fərqli yanaşmada miqrasiya proseslərinin müxtəlif aspektləri tədqiq edilir (Çağlayan, 2006: 25). Yeni və olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən antropoloji yanaşmada insan amili əsas götürülməklə miqrasiya proseslərinin subyektivi olan miqrantların yeni mühitə uyğunlaşması probleminə xüsusi diqqət yetirilir.

Yerdəyişmə zamanı keçilən sərhədlərin statusundan asılı olaraq miqrasiya prosesləri daxili və xarici istiqamətlərdə baş verir (Aslanova, 2017:18). Uzun müddət miqrantlarla bağlı tədqiqatlar aparılarkən əsasən beynəlxalq miqrantların yeni mühitə uyğunlaşması məsələsinə diqqət yertirilsə də daxili miqrasiya prosesində iştirak edən kəndli miqrantların sosiomədəni adaptasiyası diqqətdən kənar qalmışdır.

Kəndli miqrantların şəhərə sosiomədəni adaptasiyası tədqiq edilərkən bu adaptasiyada bir sıra istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir:

- Kəndli miqrantlar Bakıya miqrasiya etdikdən sonra sosial həyatda qarşılaşdıqları problemlərin həllində yeni mühitə uyğun həll üsullarını mənimsəyirlər. Müəyyən problemləri hüquqi

müstəvidə həll etməyə, demoqrafik, ekoloji problemlərə, şəhərdə mövcud olan yüksək mobilliyə və dsiplinli həyata uyğunlaşmağa başlayırlar;

- Şəhərə gəldikdən sonra ənənəvi məşğuliyyət və təsərrüfatlarından uzaqlaşan bu miqrant ailələr iqtisadi baxımdan adaptasiya olurlar. Yəni onların əksəriyyəti kənd və rayonlarda olduğu kimi əkinçilik və maldarlıqla məşğul olmur, şəhərdə bu məhsulların istehlakçısına çevrilirlər;
- Şəhərə miqrasiya etdikdən sonra kəndli miqrantların ailə institutunda müəyyən dəyişikliklər özünü biruzə verir. Ailənin quruluşu patriarxaldan nükleara keçir, ailədə rolların bölgüsü yenidən nəzərdən keçirilir, ailə daxilində qadının rolu artır;
- Sosial-mədəni baxımdan şəhərliləşmə həm də kəndli miqrantların müxtəlif ictimai-sosial proseslərdə şəhərə xas münasibət, dünyagörüşü, davranış modellərini mənimsəməsini ifadə edir. Xüsusən şəhərə miqrasiya edən ailələrdə onların Bakıda böyüyən övladlarında bu dəyişiklik müşahidə olunur. Onların qohum evliliyinə, rəsmi kəbinə, təhsilə, adət-ənənələrə münasibəti dəyişir.

Kəndli miqrantların sosiomədəni adaptasiyası bir sıra amillərin təsiri ilə həyata keçir. Bu amillər subyektiv və obyektiv olmaqla prosesin ləngiməsinə və ya sürətlənməsinə təsir edir. Həmin amilləri qısaca belə nəzərdən keçirmək olar:

1. Subyektiv amillər kimi kəndli miqrantların yaş, cins, ailə vəziyyəti, təhsil səviyyəsi, şəhərdə yaşayış müddəti, köçüb gəldiyi kənd və ya rayonla və oradakı tanışlarla əlaqələri şəhərdə hansı səviyyədə davam etdirməsi və digər amillər daxildir.

2. Obyektiv amillərə isə məskunlaşma üçün seçilən ərazi, əvvəllər yaşadığı regionla köçüb gəldiyi şəhər arasındakı iqtisadi, sosial-mədəni fərqlərin hansı səviyyədə olması, gəldiyi yeni mühitdə necə qarşılınması və digər amillər daxildir.

Tədqiqatlar nəticəsində müasir Azərbaycanda kəndli miqrantların şəhərə sosiomədəni adaptasiyası ilə bağlı belə qənaətə gəlmək olar:

a) Şəhərə sosiomədəni adaptasiya olduqca uzun müddət tələb edən prosesdir və bu müddəti müasir şəraitdə minimum 30 il kimi müəyyənləşdirmək olar;

b) Şəhərə miqrasiya edərək yaşamağa başlayan ailələr I nəsli, bu ailələrdə miqrasiya edən azyaşlı uşaqlar və Bakıda doğulan övladları II nəsli təşkil edir və şəhərə tam adaptasiyanın izlərini II nəsildə müşahidə etmək olar;

c) Kəndli miqrant ailələrdə dünyaya gələn II nəsildə kənd mədəni mühitinə məxsus sosial davranışlar, adət-ənənələrlə bağlı görüşlər və s. dəyişir.

d) Müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı, internet şəbəkəsinin kənd və rayon ərazisində də geniş yayılması şəraitində ənənəvi mədəniyyətin spesifikliyi zamanla aradan qalxır. Bakıya yaxın tarixlərdə kəndlərdən miqrasiya edərək yaşayan insanlara nisbətən təxminən 30 il bundan əvvəl köçən kəndli miqrantların sosiomədəni adaptasiyasında müxtəlif istiqamətləri qeyd etmək daha rahatdır. Onların köçüb gəldikləri zamanda kəndlə şəhər arasında sosial-mədəni fərqlər daha aydın nəzərə çarpırdı.

Müasir dövrdə Azərbaycanda tarixən mədəni və siyasi mərkəz olan Bakıya miqrasiya prosesi günü-gündən intensiv hal almaqdadır. Hazırda Bakıda miqrasiyalar hesabına baş verən urbanizasiya prosesinin mahiyyətini, gələcək tempini müəyyənləşdirmək üçün geniş aspektli tədqiqatların aparılması zəruridir. Eyni zamanda, prosesin subyektləri əsas götürülməklə antropoloji tədqiqatların aparılması labüddür.

Ədəbiyyat

1. Aslanova A.F. (2017), Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin iqtisadi-demoqrafik aspektləri. Bakı: Elm.
2. Çağlayan, S. (2006), Köç quramları, köç və köçkün münasibəti. Sosial Elmlər İnstitutu Dərgisi (İLKE), 17. 25 s.

Nərmin Arzu qızı Abbaszadə

AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu
magistrant

nermin.abbaszade.22@gmail.com

AZƏRBAYCAN YAŞAYIŞ EVLƏRİ VƏ ONLARIN ANTROPOLOJİ ÖYRƏNİLMƏSİ PROBLEMİ

Açar sözlər: *yaşayış evləri, antropologiya, ənənəvi evlər, mənədiyyət, mədəni irs*

Keywords: *residential houses, anthropology, traditional houses, culture, cultural heritage*

Maddi mədəniyyətin mühüm sahələrindən olan, daxili və xarici quruluşunun müxtəlifliyi baxımından çoxəsrlik tarixə malik yaşayış məskənləri, o cümlədən evlər bəşər tarixinin bütün dövrlərində insanın zəruri ehtiyaclarını, ilkin tələbatlarını (yemək, yatmaq, təhlükədən qorunmaq, istirahət etmək və s.) ödəməyə xidmət edən ən mühüm məişət vasitəsi olub.

Hər bir xalqın maddi və mənəvi mədəniyyəti təyinatı və təsnifatı, özünəməxsus spesifik cəhətləri ilə digərlərindən əsaslı surətdə fərqlənir. Məhz bu məqamda qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan xalqının qədim tarixi, çoxəsrlik təcrübəsi, bilik və vərdişləri maddi mədəniyyətin bütün sahələrində zəngin milli xüsusiyyətlərilə özünü biruzə verir. Xalqımızın maddi mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələrindən biri olan yaşayış evləri fondu öz rəngarəngliyi və tiplərinin müxtəlifliyi ilə Qafqaz regionunda özünəməxsus yer tutur.

Azərbaycan ənənəvi yaşayış evlərinin öyrənilməsinin böyük elmi əhəmiyyəti vardır. Bu problemin həllində yekdil rəy olmadığından, ayrı-ayrı tədqiqatçılar məsələyə öz ixtisasları çərçivəsində yanaşaraq, müxtəlif təsnifat prinsipləri irəli sürmüşlər. Yaşayış evlərinin öyrənilməsi tarixinə nəzər salarkən görürük ki, ənənəvi evlərin təsnifatı

bütövlükdə ölkə miqyasında yox, müəyyən bölgələr üzrə araşdırılmışdır. Məsələn, yerli müəlliflərdən A.Ə.Paşayev Ordubad şəhərini, N.H.Ciddi Şamaxı şəhərini, Ş.Ş.Nağıyeva Quba şəhərini, İ.G.Məmmədova Təbriz şəhərini və s. tədqiqat obyektini kimi seçmişlər. Bu amil isə kompleks yanaşmalar baxımından müəyyən problemlərə səbəb olmuşdur.

“Azərbaycan xalq yaşayış evlərinin təsnifat baxımından öyrənilməsinə şərti olaraq beş qrupa bölmək olar: 1. Əhalinin həyat tərzinə görə: oturaq əhaliyə məxsus daimi evlər, elatlara məxsus müvəqqəti evlər; 2. İnşaat texnikası və tikinti materiallarına görə: möhrə-kərpic evlər, qarğı evlər, daş evlər, ağac evlər; 3. Dam örtüyünün formasına görə: piramidal-pilləli dam örtüklü evlər, yastı dam örtüklü evlər, balıqbeli dam örtüklü evlər, çatmadam örtüklü evlər; 4. Evlərin hündürlük baxımından və ya yer səthinə nəzərən yerləşməsinə görə: batıq və ya qazma-qabartma evlər, yerüstü evlər. 5. Plan quruluşuna görə: kəllayı (tənəbi) və ya kəlləzal, qoşa kəllayı, cərgəvi (düzdəmə), dairəvi-oval” (Vəliyev/ 2010:63-64).

Azərbaycanda cərəyan edən müəyyən siyasi proseslər, baş verən dəyişikliklər, mənfi və müsbət inkişaf meyilləri etnoqrafik sahədə aparılan tədqiqatlardan da yan keçməmişdir. Belə ki, qədim dövrə aid materiallarda, müəlliflərin əsərlərində yer alan məlumatlar pərakəndə səciyyə daşıyır, sistem halında deyildi, bəsit şəkildə təsvir olunurdu. Orta əsrlərdə ənənəvi yaşayış evlərinin öyrənilməsində həm yerli alimlərimizin, həm də xarici tədqiqatçıların, səyyahların əsərləri, yol qeydləri də kifayət qədər önəm kəsb edirdi.

Azərbaycanın zəngin flora və faunası, mülayim iqlimi, əlverişli coğrafi mövqeyi, Şərqi-Qərbi ticarət dəhlizinin qovşağında yerləşməsi dünyanın bir çox alimlərinin, səyyahlarının buraya tez-tez axın etməsinə rəvac vermişdir. Onlardan Marko Polo, Övliya Çələbi, Jan Şarden, Katerino Zeno və digər tanınmış simaları misal göstərmək olar. Lakin bu da danılmaz faktır ki, orta əsrlərə aid əsərlərdə və qeydlərdə əks

olunan məlumatlar önəmli mənbə rolunu oynasa da konkret olaraq etnoqrafik səciyyəyə daşmır, pərakəndə xarakter daşıyır.

Azərbaycanın maddi mədəniyyətinin, o cümlədən yaşayış evlərinin yerli alimlər tərəfindən təşkilatlanmış şəkildə, elmi əsaslarla öyrənilməsində XX əsrin I yarısından başlanılmış, etnoqrafik, antropoloji tədqiqatlarda irəliləyişlər baş vermiş, tarixilik baxımından daha çox araşdırmalara cəlb olunmuşdur. Belə ki, 1921-ci ildə M.H.Vəliyevin (Baharlının) “Azərbaycan. Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi öçerklər” adlı etnoqrafik problemləri əhatə edən əsəri çap olunmuşdur.

1923-cü ildə N.Nərimanovun təşəbbüsü ilə yaradılmış Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin fəaliyyəti maddi və mənəvi mədəniyyətin, o cümlədən ənənəvi evlərin öyrənilməsində xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Üç şöbədən (1. Türkoloji, 2. İctimai iqtisadi və 3. Tarixi-etnoqrafik) ibarət olan cəmiyyət Azərbaycanı elmi baxımdan hərtərəfli və dərinlən tədqiq edib öyrənməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. “Cəmiyyətin “Xəbərlər”ində ilk Azərbaycan etnoqraflarından Q.T.Qaraqaşlının, Ə.K.Ələkbərovun, M.V.Quliyevanın, D.Şərifovun dərc etdirdikləri yazılarda xalqımızın maddi mədəniyyəti haqqında ətraflı məlumatlar cəmlənmişdir. Kosaoğlunun məqaləsində Qazax qəzası əhalisinin təsərrüfat məşğuliyyəti, köç yollarının marşurutu, yollardan istifadə qaydaları və s. məsələlər geniş şərh olunmuşdur” (Vəliyev/ 2010:75).

Sözügedən əsərləri tədqiq etdikdə belə qənaətə gəlirik ki, insan cəmiyyətinin formalaşmasında mühüm yer tutan yaşayış evlərinin ənənəvi və müasir dövrlər üzrə öyrənilməsi, onların yeni metodlara əsasən araşdırılması, müqayisəli təhlili antropologiya elminin, xüsusən də onun bir sahəsi olan mədəni antropologiyanın qarşısında duran məsələlərdən biridir.

Beləliklə, Azərbaycanın milli ənənələri üzərində qurulan yaşayış evlərinin struktur quruluşunun, təkmilləşən interyerinin və s. tədqiq olunması etnomədəni xüsusiyyətlərin müxtəlif dövrlər üzrə hansı

dərəcədə dəyişikliyə məruz qalması və ya sıradan çıxmasını aşkar etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu tədqiqatlar etnosun həyat tərzini, adaptasiyasını, inkişaf meyillərini aydınlaşdırmaqda əvəzsiz rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Vəliyev, F.İ. (2010), XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı.
2. Mustafayev, A.N. (2009), Azərbaycanın maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı.

Fidan Yaqub qızı Nəsirova
AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu
nasirova1975@list.ru

HƏQİQİ REALİZM - XALQ BƏDİİ HƏDƏF KİMİ SEÇİLƏNDƏ YARANIR

Açar sözlər: Əli Əşrəf Dərvişyan, İran ədəbiyyatı, nəsr, folklor, nağıl
Keywords: Ali Ashraf Darvishian, Iranian literature, prose, folklore, fairy tale

İctimai-siyasi proseslərin canlanması, mədəni, iqtisadi, sosial sferada baş verən dəyişikliklərin rəngarəngliyi, bir sözlə həyatın bütün sahələrində nəzərəcarpacaq təbəddülatlarla xarakterizə olunan XX əsr, dövrün güzgüsü rolunu ifa edən ədəbiyyatın da qarşısında yeni tələblər qoyur, onun forma və məzmun, ideya-tematik cəhətdən novatorluq elementləri ilə zənginləşməsinə zəruriləşdirirdi. Zamanın diktəsi ilə ənənəvi, pafoslu, didaktik tendensiya yerini tənqidi realizmə güzəştə getmək məcburiyyəti ilə üz-üzə idi. Xalq kütlələrini istiqamətləndirmək, ictimai fikir formalaşdırmaq baxımdan ədəbiyyat heç vaxt bu qədər strateji əhəmiyyət daşımamışdı. Ədəbiyyatın çağdaş dəyər və keyfiyyətlərə yiyələnməsində dövrün tanınmış qələm sahibləri C.Mirsadeqi, Q.Saedi, M.Kiyanuş, S.Daneşvər, N.İbrahimi, H.Golşiri, M.Dövlətabadi, S.Behrəngi, Ə.Ə.Dərvişyan, M.Yaquti kimi öndər aydınlarının müstəsna xidməti vardı.

Biz bu araşdırmamızda belə aydınlardan biri Əliəşrəf Dərvişyanın çətinliklərlə dolu keşməkeşli həyatından və özüməməxsus yanaşma tərzilə yaddaşlarda iz salan, zəngin bədii mündəricəyə sahib yaradıcılığından bəhs edəcəyik.

1942-ci ildə Kirmanşahda dünyaya gələn Əli Əşrəf Dərvişyan 1959-cu ildə Pedaqoji texnikomu bitirdikdən sonra elə həmin ildə Kirmanşah və Gilanqərb kəndlərində müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. Kənd həyatı,

onun zəhmətkeş insanları, bu insanların dözülməz həyatı sonralar əsərlərinin əsas mövzu qaynağına çevriləcək, müşahidələri ən gözəl tənqidi realizm nümunələri kimi obrazlar, surətlərdə canlanacaqdı. Hələlikse, mükəmməl bədii əsər yaratmaq üçün həm ədəbiyyat-şünaslığın nəzəri-estetik prinsiplərini, yazı qaydalarının incəliklərini mənimsəmək, həm də ədəbiyyatın episentrində duran insanın yaşantılarını, keçirdiyi hiss və həyəcanını daha dolğun və real təsvir etmək üçün onun ruhsal, psixoloji durumunu dərinədən öyrənmək lazım idi. Bu məqsədlə 1967-ci ildə Tehran Universitetinin filologiya fakültəsinə qəbul olan yazıçı daha sonra təhsilini psixologiya üzrə magistr pilləsi üzrə davam etdirir.

“Tehranda dövrün tanınmış maarifpərvər ziyalıları, görkəmli qələm ustaları Cəlal al-Əhməd, Simin Daneşvər, Əmirhüseyn Aləmpurla tanışlıq Dərvişyanın yaradıcılıqla ciddi şəkildə məşğul olması ilə nəticələnir” (5). Kiçik hekayə, novellalarla ədəbiyyat aləminə qədəm qoyan Əli Əşrəf Dərvişyan çox az zaman kəsimində böyük oxucu kütləsinin sevimli yazarına çevrilir. Siyasi əqidəsinə görə sosialist və solçu baxışları ilə seçilən mübariz sənətkarın təqiblər, məhrumiyyətlərlə dolu həyatı zamanın reallığından doğan labüdlük idi. Onun bu istiqamətə yönəlməsində sonsuz sevgi ilə bağlandığı dostu Səməd Behrənginin müstəsna rolu vardı. “Səmədin ölümü məni onun yolunu davam etdirməyə vadar etdi”-deyən yazar “Yadımızdasan Səməd” adlı kitabında bu barədə geniş söhbət açır. (Mollahüseyni, 2013: 15) Dərvişyan İran İslam inqilabına (1979) qədər əsərlərini Lətif Təlxestani təxəllüsü ilə yazmışdır.

İstər Pəhləvi rejimi, istərsə mövcud hakim dairələr tərəfindən həmişə təqiblərə məruz qalan, “Bu vilayətdən” adlı kitabına və siyasi fəaliyyətinə görə 1972-1979-cu illər ərzində 3 dəfə həbs olunan Dərvişyan indiyədək çap olunmayan ilk hekayəsini də elə Kirmanşah həbsxanasında yazmışdır. “1979-cu ildə nəşr etdirdiyi “18-ci hücrə” adlı hekayələr toplusunda həbsxana dövrünün xatirələri əks olunur” (Ruzbeh, 2010: 88)

“Həqiqi realizm - xalq bədii hədəf kimi seçiləndə yararır” (Şəmsizadə, 2012: 380) – deyimindən çıxış etsək, əminliklə qeyd edə bilərik ki, Dərvişyanın əsərləri tənqidi realizmin ən parlaq nümunələridir. İran siyasi sisteminə, despotizminə qarşı etiraz, hakim dairələrin özbaşnalığı, sosial bərabərsizlik, insanların ağır maddi durumu, rüşvətxorluq, cahillik, fanatizm, qadın hüquqsuzluğu, savadsızlıq kimi cəmiyyətin inkişafının qarşısını alan neqativ hal, nöqsan və eybəcərliklərin ifşası Dərvişyan yaradıcılığının leytmotivini təşkil edir.

Prinsipial yazarın çoxşaxəli, zəngin yaradıcılığını ideya-tematik prizmadan aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a. İctimai-siyasi motivli, həbsxana yaşantıları ilə əlaqəli əsərlər; 4 cildlik “Buludlu illər”, “18-ci hücrə” romanları və s.
- b. Kəndlilərin ağır maddi, sosial durumunun təsvir olunduğu əsərlər: “Abşeron”, “Bu vilayətdən” hekayələr toplusu.
- c. Uşaqlıq xatirələri, şəxsi yaşantılarının bədii inikası olan: “Çörək mövsümü”, “Atamın mahnıları ilə...”
- d. Etnoqrafik biliyin bütün sahələrini özündə ehtiva edən folklorun ən yaygın janrlarından olan nağılların toplanması, tərtibi kimi tədqiqat xarakterli: 20 cildlik “İran xalq nağıllarının toplusu” (Rza Xəndan Mahabadi ilə birlikdə), “Kürd əfsanə və rəvayətləri” (2 cild);

Səməd Behrənginin açdığı cığırla irəliləyən tədqiqatçı-yazarın böyük zəhməti və səyi nəticəsində yaddaşlardan silinmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmış 2000-dən çox nağıl toplanaraq 20 cildə nəşr olunmuşdur.

İran uşaq ədəbiyyatının inkişafında da özünəməxsus yeri olan Ə.Ə.Dğrvişyanın “Məktəbimizin divar qəzeti” (1979), “Qardaş, haçan qayıdacaqsan?” (1979), “Uşaq kitabxanasında yangın” (1980), “Uşaq və yeniyetmələrin kitabı” (1981), “O illərin nağılları” (2006) kimi əsərlərini bu sahəyə dəyərli töhfələrdən saymaq olar. Arzularının doğmadan gömüldüyü, məhrumiyyətlər, maddi sıxıntılar içində qəhr olan körpə fidanların hiss, həyəcan, düşüncələri bu hekayələrin

nüvəsini, əsasını təşkil edir. “Şəxsi həyat təcrübəsinin məhsulu olan bu əsərlərdəki hər bir uşaq obrazı həm də elə Dərvişyanın özüdür” (Abidini, 1383: 547)

Ədəbiyyat

2. Mollahüseyni, M. (2013), Zendeiname-ye Əli Əsrəf Dərvişyan. Tehran.
3. Ruzbeh, M. (2010), Ədəbiyyat-e moaser-e İran. (nəsr) Tehran: Ruzqar.
4. Şəmsizadə, N. (2012), Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Proqres.
5. Abidini, M.N. (1383), Səd sal dastannevisi-ye İran. Tehran
6. <https://www.bbc.com/persian/arts-41776949>

Afət Əjdər qızı Xanbabayeva
Bakı Dövlət Universiteti
a.xanbabayeva63@mail.ru

**KƏND HƏYATININ TƏSVİRİ
ƏDƏBİYYATIN EPİSENTRİNDƏ
(SƏMƏD BEHRƏNGİ YARADICILIĞI ƏSASINDA)**

Açar sözlər: *İran ədəbiyyatı, realizm, Səməd Behrəngi, kəndli, Təbrizin kəndləri*

Keywords: *Iranian literature, realism, Samad Behrangi, peasant, The villages of Tabriz*

“Məşrutə inqilabı İran zəhmətkeşlərinin siyasi fəallığına, ölkənin müqəddəratı və xalqın azadlığı problemlərinin son dərəcə ciddi əhəmiyyət kəsb etməsinə səbəb oldu. Demokratik ideya və fikirlərə maraq misilsiz dərəcədə artdı. Bütün bunlar, formalaşmağa başlamış demokratik İran ədəbiyyatının da sürətli inkişafına təkan verdi.” (Hüseynov, 1975: 53). İctimai-siyasi hadisələrin yüksələn xətt üzrə sonrakı inkişafı böyük ədəbi prosesin başlanğıcı üçün katalizator rolunu oynadı. Cəmiyyətdə formalaşan mütərəqqi və demokratik təfəkkür tərzinin köhnə standartlarla təqdimi artıq mümkünsüzləşirdi. Bədii yaradıcılıq metodu kimi insanları, onların həyat şəraitini, yaşadığı mühiti olduğu kimi, pafos və yersiz mübaliğədən uzaq, bəzək-düzəksiz əks etdirən realizm ön plana keçdi. Qeyd etmək lazımdır ki, zamanın tələbindən doğan yeni forma axtarışları və bu istiqamətdə. Bu əsrin qısa icmalını ümumiləşmiş formada belə xarakterizə etmək olar: “XX əsr İran ədəbiyyatının inkişafı bütövlükdə “ənənəçi”lərlə “yeniilikçi”lərin qızgın mübahisəsi və kəskin mübarizəsi şəraitində baş verib, onun ən intensiv mərhələləri 1920-30-cu və 1960-70-ci illərə, yəni Rza şahın modernləşməyə yönəlmiş sosial-mədəni islahatları və Məhəmmədrza Pəhləvinin “ağ inqilab” dövrünə təsadüf edib. (Məhəmmədi, 2016: 155)

Forma və məzmun, ideya-tematik cəhətdən yenilənən ədəbiyyatda aktualıq kəsb edən mövzuların qabardılması ilə paralel yeni ədəbi istiqamətlərin yaranması da müşahidə olunurdu.

Yazıçıların yerli irsə və mədəniyyətə meyli, eləcə də 1963-cü ildə qəbul olunan “Torpaq islahatı” (4) və bu islahatların cəmiyyətdə doğurduğu rezonans 60-70-ci illər ərzində kəndi, kənd həyatının təsvirini ədəbiyyatın episentrinə çəkdi. Bu dövrün Əmin Fəğiri, Səməd Behrəngi, Əli Əşrəf Dərvişyan, Mənsur Yaquti kimi söz ustaları kənd həyatının qəlbinə nüfuz edən əsərləri ilə ədəbi camiadə əhəmiyyətli mövqeyə yiyələndilər.

Əlləri qabarlı, səhərdən axşama kimi bir parça çörəyin dərdində min bir zülmə qatlaşan kəndli siması, kənd həyatı özünün bütün incəlikləri ilə ədəbiyyata daxil oldu. “Ölkədə solçu ədəbiyyatın hökm sürdüyü illərdə kənd ədəbiyyatı zülmə qarşı mübarizə rəmzi kimi irəli sürülür, müxtəlif yazarlar kəndə üz tutaraq özlərini yaxşı mənada məzlumların müdafiəçisi kimi təqdim edirdilər” (5). Bu proses “Sürgünə düşmüş mədəniyyətin oyaq vicdanı”, “Azərbaycan kəndlərinin canlı dili” statusunun layiqli daşıyıcısı Səməd Behrənginin (1939-1967) düşüncəsi ilə belə ifadə olunurdu: “Gərək özünü oda atasan ki, yanmışların dərdindən xəbərin ola. Kənarda dayanıb tonqalda əl qızdırmaqla yananların nələr çəkdiyini anlamaq mümkün deyil.” (Behrəngi, 1987: 5) Təbriz pedaqoji texnikomunu bitirən, “18 yaşı tamam olmamış təyinat komissiyasının “lütfkarlığı” sayəsində Azərşəhr (Tufarqan) mahalının, özünün dediyi kimi, “Allahın belə yaddan çıxardığı” Mamağan kəndindəki ibtidai məktəbə göndərilən Səməd ömrünün sonuna qədər bu kənddə müəllimlik etmişdir.” (Behrəngi, 1987: 4) Təyinat müddəti bitdikdən sonra bu təəssübkeş müəllimə dəfələrlə şəhərdə yüksək məvəcibli, daha yaxşı işlər təklif olunsada, o rədd cavabı vermiş, ömrünün sonunadək elə həmin kənddə qalmışdır. Bu kənddə yaşadıkları Səmədin yaradıcılığında dərin izlər qoymuş, onun əsərlərinin əsas mövzusunə çevrilmişdi. Əsasən uşaq və yeniyetmələr üçün yazan Səmədin əksər əsərlərinin mövzuları yaşadığı mühtidə hər

gün rastlaşdığı həyat təcrübələri ilə əlaqəli idi. Balaca Qara Balıq” ilə dünyaya səs salan Səmədin “Bir hulu, min hulu”, “Ulduz və qarğalar”, “Ulduz və danışan gəlinçik”, “24 saat yuxuda və ayıqlıqda” hekayələri kənd uşaqlarının tipikləşmiş obrazlarıdır. Silsilə məlumatların əks olunduğu “Bizim kəndlər” adlı əsərdə hakim dairələrin hər zaman ikili standartlardan yanaşaraq ögey münasibət sərgilədiyi Təbriz, Marağa, Urmiya gölünün ətrafındakı kəndlərin acınacaqlı vəziyyəti təsvir olunur. Koxalı, Sarı qəyə, Baş Soma, Aşağı Soma, Movalı, Köş Səfər, Aşağı Çilan və başqa kəndlərdəki “İş-güc”, “Maarif və səhiyyə”, “Heyvandarlıq və əkinçilik”, “İş və yaşayış”, “Torpaq, su, əkin”, “Evlər və küçələr”, “Kənd məktəbi”, “Kəndlərin oxşar xüsusiyyətləri” başlıqları altında kəndlər haqqında ən müxtəlif, müfəssəl məlumatlar oxucularla bölüşülərək mühakimə oxucuların ixtiyarına verilir. “Yaşayış tərzini və yeni daş əsri” sərlovhəli yazıda müəllif: “Yaşayışları neolit əsrinin adamlarının yaşayışına oxşayır”- deyərək bu acı həqiqəti ürək ağrısı ilə dilə gətirir.

N. İbrahiminin “Tüstüsüz od”, Ə.Fəğirinin “Qüssə dolu kənd” (1969), “İztirab bağlarının küçəsi” (1970), “Kiçik qəmlər” (1972), Ə.Ə. Dərvişyanın “Abşeron” (1974), “Bu vilayətdən” (1974), Mənsur Yaqutinin “Yara” (1974), “Gülxas” (1975), “Mənim uşaqlığım” (1976) əsərləri kənd ədəbiyyatının ən gözəl nümunələridir.

Bu çalışmamızda bütün şüurlu həyatını əzilən zümrənin, məzlum xalqın hüquqlarının müdafiəsinə həsr etmiş fədakar müəllim Səməd Behrənginin yaradıcılığında kənd və kəndli mövzusunun araşdırmağa səy etdik. Lakin əminliklə deyə bilərik ki, ədəbi istiqamətin təzahürü kimi özünəməxsus mövqeyə sahib bu mövzu demək olar ki, bütün qələm ustaları, yazıçı və ədiblərin yaradıcılığında daima qabardılmış, bu sadə, səmimi, qayğıkeş, zəhmətkeş, əli qabarlı, imkanlarının darlığı qədər ürəkləri geniş olan insanların səmimi duyğuları, arzu, istəkləri, yaşantıları, üzləşdiyi problemlər neçə-neçə povest, roman, bədii nümunələrin ideya qaynağı olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov, B. (1975), XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq. Bakı: Elm.
2. Məhəmmədi, M. (2016), Şəhriyar və XX əsr İran ədəbi mühiti. Bədi Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin nəşri, Dünya ədəbiyyatı, İran. 1 (08), Bakı: MTM-Innovation MMC.
3. Behrəngi, S. (1987), Məhəbbət nağılı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
4. <https://www.isna.ir/news/>
5. <https://www.jamejamdaily.ir/Newspaper/item/99020>

Sevinc Yaşar qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
mammadova62@list.ru

DAXİLİ NİTQ BƏDİİ MƏTNİN KOMPONENTİ KİMİ

***Açar sözlər:** daxili nitq, müəllif nitqi, personaj nitqi, şifahi nitq, vasitəli kommunikativ nitq*

***Keywords:** internal speech, author's speech, character's speech, oral speech, indirect communicative speech*

Bədii mətnin strukturuna iki, nisbətən müstəqil olan nitq seqmenti daxil edilir müəllif və personaj nitqi. Onların hər biri iştirak edən şəxslərin təsviri üçün öz dil vasitələrinə malikdir. Bütövlükdə, mətnin müəlliflə birləşdirilən bütün fraqmentləri müəllif nitqini, personajın obrazı ilə birləşən mətn isə personaj nitqini yaradır.

Ədəbi personaj hər iki nitq seqmentinin əsasında, onların qarşılıqlı əlaqəsi zonasında eyni şəxsin ardıcıl görünməsi seriyası kimi yaranır. Həmin nitq seqmentləri bir-biri ilə ümumi semantik mərkəz-antropomim vasitəsilə əlaqələndirilir və nəticədə personajın mühitini formalaşdırır.

Personaj mühitinin mühüm tərkib hissələrindən birini də obrazın nitqdə təcəssümü təşkil edir. Həmin təcəssüm personaj nitqini təmsil edən bədii mətnin və onunla nitq subyektı kimi əlaqədə olan bütün fraqmentlərin vəhdəti, həmçinin müəllif təhkiyəsinin fraqmentlərinin cəmi kimi görünür. Sadalanan fraqmentlər personajın nitq tərzini, onun öz fikirlərinin, düşüncələrinin açıqlanma xüsusiyyətlərini və onun şüur məzmununun nitqdə ifadəsini xarakterizə edir.

Personajın söylədiyi nitq, onun daxili nitqi olan mətn fraqmentləri bir-birini qarşılıqlı olaraq tamamlayır və ümumilikdə obrazın nitq strukturunu yaradır. Nitq strukturunu qəhrəmanların nitq təzahüründə əsas yeri tutur və onların nitqinin təsvir formalarının linqvistik formalar sistemi ilə əks olunur.

Bədii əsərdə daxili nitq oxucuya ünvanlanır və bununla vasitəli kommunikatív istiqamət əldə edir, vasitəli kommunikatív nitqə çevrilir, ondan əlavə, ədəbi dil vasitələri ilə tərtib olunur. Bu da bədii şəkildə təsvir edilən daxili nitqi bədii şəkildə təsvir edilən şifahi nitqə yaxınlaşdırır.

Göstərilən nitq formalarının bir-biri ilə əlaqəsi ilə bağlı ən müxtəlif fikirlər mövcuddur. Onların birinə görə, bədii mətnə şifahi və daxili nitq arasında əhəmiyyətli fərq yoxdur və daxili nitqin tərtibatı üçün nitq vasitələrinin seçimi eynilə şifahi nitq üçün vasitələrin seçimi kimi baş verir.

Başqa nəzər nöqtəsinə görə, daxili və şifahi nitq bədii mətnə bir - birindən çox fərqlənir və daxili nitq fərqli struktura malikdir, o cümlədən şifahi nitqə xas formalarda (şifahi nitqin fikirlərdə əksi kimi) yalnız qismən mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, daxili və şifahi nitqin müqayisəli tədqiqi problemi indiyə qədər ciddi şəkildə müzakirə olunmamışdır.

Aparılan müşahidələrdən məlum olur ki, bədii mətnə daxili və şifahi nitqin arasında xeyli oxşarlıq var. Yəni bu iki nitq növünün hər ikisi oxucuya ünvanlanır və oxucu tərəfindən qavranılır, hər ikisi ədəbi dil vasitəsi ilə eyni üsul və formalar çərçivəsində tərtib olunur. Ondan başqa, dil materialının tipləşdirmə və seçim prinsipləri də ümumilikdə eynidir, çünki həm daxili, həm şifahi nitq estetik xarakterli hadisə fenomenidir.

Eyni zamanda, iki nitq növü həm məzmun həm struktur baxımından fərqlənir. Məzmun fərqləri ondan ibarətdir ki, şifahi nitq personajın nitqini, daxili nitq isə, onun düşüncə prosesini göstərir. Strukturda olan fərqlər ayrı-ayrı qrammatik kateqoriyaların və sintaktik konstruksiyaların şifahi və daxili nitqdə reallaşması ilə bağlıdır. Həmin fərqlər həm kəmiyyət, həm keyfiyyət xarakteri daşıyır. Belə ki, kəmiyyət fərqləri ayrı-ayrı sintaktik vahidlərin işlənmə dərəcəsi ilə, keyfiyyət fərqləri isə şifahi nitq üçün, adətən, səciyyəvi olmayan sintaktik vahidlərin daxili nitqdə işlənməsi ilə bağlıdır.

Daxili nitq üçün daha çox ekspressiv (nida və sual cümlələri, təqdimat konstruksiyaları və b.) və danışıq (təktərkibli və natamam cümlələr, birləşdirici konstruksiyalar, sintaktik paralelizm və təkrarlar) vahidləri səciyyəvidir. Həmin vahidlər ən müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir: ekspressiv vahidlər personajın emosional durumunun gərginliyini göstərir, danışıq vahidləri isə nitq-təfəkkür fəaliyyətinin təbiiliyini təqlid, imitasiya edir.

Ədəbiyyat

1. Axundov, A. (1988), Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif.
2. Belyanin, V.P. (1988), Bədii mətnin psixolinqvistik aspektləri. Moskva: Moskva Dövlət Universitetinin nəşriyyatı.
3. Jinkin, N.I. (1964), Daxili nitqdə kod keçidləri haqqında. Moskva: Dilçilik sualları № 6, 26-38 s.

Qənirə Namid qızı Qafarlı
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
qanira.qafarli@mail.ru

HEYDƏR ƏLİYEV FONDU VƏ HUMANİZM İDEALLARI

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Heydər Əliyev fondu, Mehriban Əliyeva, humanizm, milli-mədəni irs, milli dəyərlər*

Keywords: *Heydar Aliyev, Heydar Aliyev Foundation, Mehriban Aliyeva, humanism, national heritage, national values*

Azərbaycanın I vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev fondu ümummilli lider Heydər Əliyev dühasını öz fəaliyyətində əsas meyar olaraq qəbul edib. Odur ki, fond yarandığı ilk gündən adını daşdığı böyük şəxsiyyətin əbədiyaşar irsinə sadıq qalaraq cəmiyyətdə insanların problemini aşkarlamaq, həmin problemlərə həll yolları tapmaq kimi ümdə missiyanı icra edir. Belə bir unikal fəaliyyətin memarı isə yalnız zəngin mənəviyyata və intellektual potensiala sahib olan Mehriban Əliyeva ola bilərdi. Odur ki, fondun səs-sorağı dünyanın ən mötəbər platformalarından, tribunalarından eşidilir.

Fond dünyada Azərbaycanı tanıdır, Qarabağla bağlı həqiqətləri beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırır, milli-mənəvi dəyərlərin təbliğatı işində dayanmadan fəaliyyət göstərir. Elm, təhsil, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərin yaşayış standartlarının təmin edilməsi, təhsilə cəlb olunması, səhiyyə və sosial ehtiyacı olan insanlara qayğı göstərilməsi, böyük məbləğ tələb edən xəstəliklərin müalicəsi fondun fəaliyyətində prioritet istiqamətlərdən təşkil edir. Xeyriyyəçiliyi ən başlıca ideal elan edən Heydər Əliyev fondunun titanik fəaliyyəti ölkə hüdudlarını aşaraq bəşəri mahiyyət kəsb edir (Müzəffərli, 2010: 2).

Fondun fəaliyyəti yalnız xalqa xidmət etmək, milli-mənəvi dəyərləri qorumaq və təbliğ etmək, Azərbaycan dövlətçiliyinə xidmət etmək deyil, həm də dünyada ölkəmizin, xalqımızın sahib olduğu humanizm

idealını, insansevərlik fəlsəfəsini tanıtmadır. 10 illiklərdir riyakar düşmənimizin işğalçılıq mövqeyinin yanı sıra, lobbi və diaspora vasitəsilə dünyada Azərbaycana qarşı aparılan anti-təbliğət, xalq olaraq məqsədli şəkildə gözdəndüştürülmə strategiyasının məhz bu cür humanist fəaliyyətlərin nümayişi və dünyada əks olunması ilə qarşısı alınmış olur.

Dövlətçiliyə xidmət istiqamətində o baxımdan fondun fəaliyyəti həm də xüsusi qiymətləndirilir ki, ölkəmizin təhsili, səhiyyəsi, insan hüquqlarının qorunması, mədəniyyətin təbliğatı üçün atılan hər bir addım, icra olunan hər bir layihə ulu öndərin layiqli davamçısı, prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni inkişafı naminə yürütdüyü strategiyayı tamamlayır.

Heydər Əliyev fondunun fəaliyyəti həm də ona görə qlobal kontekstdə yüksək qiymətləndirilir ki, həyata keçirilən layihələr beynəlxalq layihələri belə üstələyir. Mətbuatda dəfələrlə, BMT, İKT, YUNESKO, İESKO kimi təşkilatların nümayəndələrinin məhz Heydər Əliyev fondunun fəaliyyətindən təsirləndiklərini dilə gətirmələrinin şahidi olmuşuq (5).

Belə bir peşəkar komandanın fondun fəaliyyətini yüksək dəyərləndirməsi Heydər Əliyev fondunun icra etdiyi layihələrin dünyada yeni üslub, yeni mahiyyət yaratmasından xəbər verir.

Fondun çoxspektrli fəaliyyəti içərisində Azərbaycan xalqının sosial rifahının yüksəldilməsi, sosial-məişət problemlərinin həll edilməsi xüsusi mərtəbədə dayanır. Ölkə miqyasında təhsilin inkişafı, təhsil ocaqlarının modernləşdirilməsi, ən müasir standartlara uyğunlaşdırılması, ən ucqar dağ kəndlərində məktəblərin tikintisi, köhnə olanların təmir-bərpa işlərinin həyata keçirilməsi dahi lider.

Heydər Əliyevin “Təhsil millətin gələcəyidir”, “Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz”, “Təhsilimizin məqsədi gənc nəsələ, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır.” kəlamlarına sadıqliyin nümayişidir. (Vəliyeva, İbrahimova, 2014: 585) Fond daima

xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlar, sosial təminatı aşağı olan ailələr, qaçqın və məcburi-köçkün həyatı yaşamış ailələrlə yaxından təmasda olur, onların problemlərini dinləyir və həllində yaxından iştirak edir.

Fondun humanizm fəaliyyətinin ölkə miqyasını aşmasını nümayiş etdirən addımlar ölkəmizdə tolerant mühitin mövcud olmasına, sivilizasiyalararası dialoqun varlığına sübutdur. Həmin addımlar içərisində Parisdə Versal Sarayının parkında abidələri bərpa edilməsini (Abbasov, 2009: 3). Strasburqda Müqəddəs Məryəm kafedral kilsəsinin yenidən qurulmasını, Pakistanda zəlzələdən zərər çəkən qızlar məktəbinin yenidən inşa edilməsini (4), Hollandiya, Rusiya Gürcüstan, Rumıniya Misir və digər ölkələrdə təhsil ocaqlarının müasirləşdirilməsini, Afrika ölkələrini qeyri-maddi mədəni irsinin qorunmasına dəstək verilməsini göstərmək olar. Ölkə daxilində Qəbələ Beynəlxalq Musiqi Festivalı kimi qlobal layihələrin keçirilməsi dövlətimizin, mənəvi irsimizin, mədəni dəyərlərimizin dünyada təbliği baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Görülən bütün işlər, layihələr, yeniliklər ondan xəbər verir ki, fond hər zaman Azərbaycan xalqı, dövləti və hətta bütövlükdə bəşəriyyət üçün çalışmağa davam edəcək. Heydər Əliyev Fondu yalnız Azərbaycanın deyil, qlobal mahiyyətli humanizm və bəşəri dəyərlər akademiyasıdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Sh. (2009), Azerbaijan: Foundation Finances Renovations at Versailles, Strasbourg, (<https://eurasianet.org/azerbaijan-foundation-finances-renovations-at-versailles-strasbourg>)
2. Heydər Əliyev Fondu - 10: bibliografiya /tərt. ed. M.Vəliyeva, M.İbrahimova; ixt. red. və burax. məsul K.Tahirov; (2014), Azərbaycan Milli Kitabxanası.- Bakı: Elm.
3. Müzəffərli A. (2010), "Heydər Əliyev Fondu dünyanın humanizm və bəşəri ideallar akademiyasına çevrilib". Kəsp. - 27 avqust. – S.2.

4. “Pakistanın Müzəffərabad şəhərində qızlar üçün orta məktəb”,
<https://heydar-aliyev-foundation.org/az/content/view/132/135/High-School-for-Girls-in-Muzaffarabad%2C-Pakistan/>
5. “UNESCO Goodwill Ambassador Mehriban Aliyeva”,
(<https://unesco.az/index.php/en/pages/unesco-goodwill-ambassador-mehriban-aliyeva>)

TƏBİƏT ELMLƏRİ BÖLMƏSİ

NATURAL SCIENCES SECTION

Aytən İlham qızı Zeynalova

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
doktorant
zeynalova92.92@mail.ru

COĞRAFİ UZAQ PAMBIQ SORTLARININ, LİFİN TEXNOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ İQTİSADİ SƏMƏRƏLİLİYİ

Açar sözlər: *pambıq, sort, lif, coğrafi uzaq, texnoloji keyfiyyət, xətti sıxlıq, mikroneyr*

Keywords: *cotton, variety, fiber, geographical distance, technological quality, linear density, micron*

Dünya bazarında strateji məhsul kimi qiymətləndirilən pambıq lifi bu bitkinin əsas məhsuludur. Toxuculuq sənayesində müxtəlif assortimentli parça məmulatlarının hazırlanmasında müxtəlif texnoloji lif məhsulundan istifadə edilir (Humbatov, Xalilov, 2012: 229).

Pambıq məhsulunun keyfiyyəti lifin texnoloji xassələri ilə xarakterizə olunur ki, bunlara – 1. Orta uzunluq, 2. Yuxarı uzunluq, 3. Uzunluğa görə bərabərlik indeksi, 4. Qısa liflərin indeksi, 5. Mikroneyr, 6. Xətti sıxlıq, 7. Xüsusi qırılma yükü, 8. Qırılma zamanı lifin uzanması, 9. Əksetmə əmsali, 10. Sarımtılıq dərəcəsi, 11. Üç rəqəmli kod ilə müəyyən olunur (Ivanov, Tuz 2015: 132; Məhsomov, Qabdulov, 2016: 80-84). Pambıq lifi istehsal edən bütün ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda keyfiyyətin milli qiymətləndir-mə metodlarından 12 keyfiyyət əlamətinin vahid beynəlxalq təsnifatına keçirilmişdir

(Mirzəyev, Kərimov, 2019: 116-118; Nawas, Saftar, Malik, 2019: 13-19).

Aparığımız tədqiqatda istifadə edilən coğrafi uzaq pambıq sortlarının lifinin texnoloji keyfiyyətləri 3 (2017-2018-2019) il müddətində “USTER HVİ-1000” qurğusunda öyrənilmişdir.

Beləliklə, pambıq sortlarının lifinin texnoloji keyfiyyətinin analiz edilməsi nəticəsində məlum olmuşdur ki, Gəncə-110 pambıq sortu digər sortlardan üstün olmaqla IV tip lif keyfiyyətinin tələblərinə dolğun cavab verir (Özəl, 2015: 102).

Aparılan tədqiqatdan nəticə olaraq demək olar ki, öyrənilən coğrafi uzaq pambıq sortlarının lifinin texnoloji keyfiyyəti xarici mühit amillərindən, xüsusən də xam pambığın nümunələrinin müddətindən, bitkilərin aqrotexniki becərməsindən və digər faktorlardan asılı olaraq dəyişir (Shahzad, Xul, Tingdang, 2019: 1-11; Srinivas, Gapinath, Bhadru, 2014: 285-288).

Yerli Gəncə-110 pambıq sortu təsərrüfat qiymətli əlamətləri ilə yanaşı tədqiqatda öyrənilən digər coğrafi uzaq pambıq sortlarından lifin texnoloji keyfiyyətinə görə üstün olub. Gəncə-110 pambıq sortunun üstünlüyü pambıq sortunun ölkənin torpaq-iqlim şəraitinə adaptasiya etməsi və sortun intensiv tipli olması ilə izah etmək olar. Ona görə Gəncə-110 pambıq sortunun fermer təsərrüfatlarından daha geniş ərazilərdə becərilməsinə tövsiyə edirik.

Coğrafi uzaq pambıq sortlarının iqtisadi səmərəliliyi. Yerli Gəncə-110 pambıq sortu və coğrafi uzaq pambıq sortlarının əkinlərinin iqtisadi səmərəliliyi tarlada vegetasiya müddətində aparılmış aqrotexniki tədbirlərə uyğun olaraq texnoloji xəritələr əsasında tərtib edilmişdir. Üç il üzrə orta olaraq bir hektar pambıq sahəsinin becərilməsinə və məhsulun yığımı ilə birlikdə 1140 manat xərclənmiş, 1 kq xam pambığın satış qiyməti 0.65 manat dəyərində göstərilərək orta məhsuldarlığa əsasən hesablanmışdır. Yerli Gəncə-110 pambıq sortunun məhsuldarlığı 43.8 sent/ha olmuşdur. Pambıq sortlarının becərilməsinə və xam pambığın yığımına 1140 xərclənmiş xalis gəlir

1707 manat, bir sentner məhsulun maya dəyəri 26.0 manat təşkil etmiş, rentabellik səviyyəsi 150% olmuşdur.

1 sayılı cədvəldə bu yuxarıda olan göstəricilər təsvir edilmişdir. Cədvəldən görüldüyü kimi, yerli Gəncə-110 pambıq sortu ilə coğrafi uzaq pambıq sortlarının iqtisadi göstəricilərini müqayisə etdikdə görmək olur ki, ölkəyə introduksiya olunmuş pambıq sortları aşağı iqtisadi göstəricilərə malikdirlər. Ona görə də Gəncə-110 pambıq sortunun fermer təsərrüfatlarında becərilməsi böyük iqtisadi səmərə verəcəyinə imkan yaradacaq.

Cədvəl 1

Coğrafi uzaq pambıq sortlarının 3 illik orta məhsuldarlığı və iqtisadi səmərəliliyi

Pambıq sortları	Məhsuldarlıq, sent/ha	Bi hektara çəkilən xərc, manat	Bir hektar sahədən alınmış məhsulun dəyəri,	Bir hektar sahədən alınan məhsulun xalis gəliri, manat	Bir sentner məhsulun dəyəri, manat	Rentabellik səviyyəsi, %	Sortların müqayisəli iqtisadi
Gəncə-110	43.8	1140	2847	1707	26.0	150	100
BA-440	33.0	1140	2145	1005	34.5	88	59
Selekt	34.6	1140	2249	1109	32.9	97	65
Akala Beret	31.0	1140	2015	875	36.8	76	51
S-6524	36.2	1140	2353	1213	31.5	106	71
Taşauz-68	33.2	1140	2158	1018	34.3	89	59

Ədəbiyyat

1. Humbatov, H., Xalilov X. (2012), Pambiq lifinin texnologiyasi, Baki: Nurlan.
2. Ivanov, V., Tuz R. (2015), Hlopchatnik v Nizhnem Povolzh'e, Volgograd: FGBOU VPO Volgogr. GAU FGBNU PNIAZ.
3. Mahsomov G. Gabdulov M. (2016), Harakteristika linij myagkoj pshenicy konkursnogo sortoispytaniya na razlichnyh fonah vyrashchivaniya, Saratov: Sbornik dokladov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii molodyh uchenyh i specialistov.
4. Mirzeyev, T., Kerimov H (2019), Azerbaycanda ekilen yeni pambiq sortlarından alınan mahlicin keyfiyyət göstəricilərinin tədqiqi, Gence: Azerbaycanda pambiqçılığın innovativ inkişafı: nailiyyətlər, perspektivlər. ADAU-nun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransının materialları.
5. Nawas, B., Saftar S., Malik T. (2019), Genetic Analysis of Yield Components and Fiber Quality Parameters in Upland Cotton, Shri-Lanka: International Multidisciplinary Research Journal.
6. Özəl, E. (2015), Türkiyədəki Chirchir-Linter-Prese işlətmələrinin vəziyyətinin incələnməsi, Qəhrəman Maraş: Yüksək Lisans Tezi, Qəhrəman Maraş Sütçü İmam Universiteti Fənn Elmləri İnstitutu
7. Shahzad K., Xul L., Tingdang Q. (2019), Genetic Analysis of Yield and Fiber Quality Parameters in Upland Cotton (*Gossypium hirsutum* L.), China: Journal of Cotton Research.
8. Srinivas, B., Gapinath M., Bhadrü D. (2014), Genetic studies in Yield and Fibre Quality Traits in American Cotton (*Gossypium hirsutum* L.), India: Agricultural Science Digest Research Journal.

Fəridə Asim qızı Aslanova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
doktorant
farida_aslanova_93@mail.ru

SAMUX RAYONU ƏRAZİSİNDƏ İNTRODUKSIYA OLMUŞ ÜZÜM SORTLARININ ƏSAS MƏHSULDARLIQ GÖSTƏRİCİLƏRİ

Açar sözlər: üzüm, introduksiya, süfrə sortları, kışmış üzümü, texniki sortlar

Keywords: grape, introduction, table grape, raisin grape, technical varieties

Əlverişli torpaq-iqlim şəraitinə malik Gəncə-Daşkəsən iqtisadi bölgəsi əsas üzümçülük bölgələrindən biri hesab edilir. Ərazi digər kənd təsərrüfatı bitkiləri ilə yanaşı üzümçülüyn də inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Keçən əsrin 70-80-ci illərində Göygöl və Samux rayonlarında bölgə iqtisadiyyatında mühüm yer tutan və ən gəlirli sahələrdən biri hesab edilən, üzümçülük daha da genişləndirilmişdi.

Zəngin sort müxtəlifliyinə malik olan üzümçülük Samux rayonunun iqtisadi həyatında, əhalinin maddi gəlirinin yüksəldilməsində, yeni iş yerlərinin açılmasında mühüm rol oynamış və müasir dövrdə də bu ənənə davam etməkdədir (1)

İntroduksiya – seçmə işlərində geniş istifadə olunan, müxtəlif ekoloji-coğrafi ərazilərdə becərilən ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı bitkilərinin sortmüxtəlifliyinin genişləndirilməsində istifadə olunan mühüm seleksiya üsuludur. Müasir dövrdə aqrar sahədə ölkələrarası əlaqələrin genişlənməsi, qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlıq əsasında ayrı-ayrı bölgələrdə əkilib-becərilən müxtəlif qida, yem və sənaye əhəmiyyətli bitkilərin ayrı-ayrı ərazilərə introduksiya olunması üçün geniş imkanlar açılmışdır.

Tədqiqatın materialı. Tədqiqat işinin materialını Samux rayonu ərazisində yayılmış 12 introduksiya olunmuş süfrə və kişmiş, 9 universal, 9 texniki üzüm sortları təşkil edir.

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın səmərəli-liyinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi çərçivəsində qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi, o cümlədən aqrar sektorda üzümçülüynün dinamik inkişaf etdirilməsi ölkənin əsas prioritet istiqamətlərindəndir. “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüynün inkişafına dair Dövlət Proqramı” və 2018–2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında şərəbçılığın inkişafına dair Dövlət Proqramı” Azərbaycan Respublikasının üzümçülüyə dair aqrar siyasətini və strategiyasını formalaşdıran mühüm Dövlət sənədləri əsasında yaxın gələcəkdə üzümçülüynü yenidən geniş inkişaf etdirilməsi istiqamətləri müəyyənəşdirilmişdir (Quliyev 2012: 480; Quliyev, Səlimov 2017: 736; Səlimov, Pənahov 2016: 286).

S.P.Aleksandrovun tədqiqatlarından məlumdur ki, hər bir üzüm sortu özünəməxsus genetik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu sortlar ayrı-ayrı torpaq-iqlim şəraitində təbii ekoloji amillərə qarşı onların cavab reaksiyaları müxtəlifdir (Aleksenko 2018: 22-23). Bu baxımdan Göygöl və Samux inzibati rayonları ərazisində vaxtilə gətirilərək əkilmiş ayrı-ayrı üzüm sortlarının aqrobioloji, biomorfoloji qiymətləndirilməsi, iqtisadi əhəmiyyətli sortların müəyyənəşdirilməsi və bölgədə üzümçülüynün genişləndirilməsində bu sortlardan istifadə olunması mühüm praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Eksperimental hissə. Əkinçilik tarixini öyrənən alimlər müəyyən etmişdirlər ki, Azərbaycan meşələri yabanı üzüm növü ilə çox zəngindir. Onlar mədəni üzümçülüynün inkişafında genetik fond kimi əvəz olunmaz əhəmiyyətə malikdir (50). Cədvəl - dən də göründüyü kimi Samux rayonu ərazisində yazda tənəklərdə inkişaf edən tumurcuqların miqdarı və məhsuldar zoğlar faizlə becərilən kişmiş və

süfrə sortlarında 55.0 – 70.0 ədəd, universal sortlar 56.0 – 68.0 ədəd, texniki sortlarda 52.0 – 64.0 ədəd, təşkil etmişdir.

Bir tənəkdə salxımların miqdarı kişmiş və süfrə sortlarında 32.0 – 37.0, universal sortlarda 33.0 – 38.5 ədəd, texniki sortlarda 33.0 – 37.0 ədəd olmuşdur.

Barlı zoğlarda və tənəklərdə məhsuldarlıq əmsalı kişmiş və süfrə sortlarında 1.0 – 1.3 və 0.48 – 0.88, universal sortlarda 1.1 – 1.4 və 0.43 – 0.66, texniki sortlarda 1.0 – 1.3 və 0.53 -0.67 təşkil etmişdir.

Öyrənilən sortlarda bir tənəkdən məhsuldarlıq kişmiş və süfrə sortlarında 9.0 kq (İtaliya müskaçı sortunda) – 13.0 kq (Red-Qlob sortunda), universal sortlarda 7.0 kq (Ağ pino və Aliqote sortları) 12.0 kq (Kaberne savinyon, Perlet, Sovinyon blan), texniki sortlarda 9.0 kq (Moldova və Uni blan sortları) – 13.0 kq (Pobeda sortunda) arasında tərəddüd etmişdir.

Sortlar	İnkişaf edən tumurcuqların sayı		Məhsuldar zoğlar		Bir tənəkdə salxımların sayı, ədəd	Məhsuldarlıq əmsalı		Bir tənəkdən məhsuldarlıq kq.
	ədəd	%	ədəd	%		barlı zoğlarda	tənəkdə	
SAMUX RAYONU								
Kişmiş və süfrə sortları								
Sultaniyyə	68,0	90,0	31,0	45.5	33,0	1,0	0,48	10.0
Ağadayı	62,0	95,0	30,0	48.3	32,0	1,0	0.51	10.0
Ağ muskat	61,0	91,0	32,0	52.4	35,0	1,2	0,57	12.0
Kardinal	55.0	91.5	29.0	52.7	32.5	1.1	059	10.0
İtaliya muskatı	67.0	92.0	32.0	47.7	36.5	1.1	0.53	9.0
Özbəkistan muskatı	63.0	95.4	29.0	46.0	34.5	1.2	0.54	12.0
Qara suvenir	61.5	92.5	34.5	56.0	37.0	1.2	0.88	11.0
Hamburq muskatı	61.5	88.5	28.5	46.3	33.0	1.2	0.54	12.0

Çəhrayi kleret	64.5	90.5	35.2	54.5	36.0	1.1	0.56	12.0
Tatlı Thompson	70.0	89.5	30.0	42.8	37.0	1.3	0.53	11.0
Parkent	63.0	93.0	32.5	51.5	32.0	1.0	0.50	12.0
Red-Qlob	67.0	95.6	30.0	44.7	35.5	1.2	0.53	13.0
Tezyetişən Maqaraç	52.3	95.5	34.6	47.0	35.4	1.2	0.66	12.0
Universal sortlar								
Ağ pino	75,0	92,0	29,0	38.6	33,0	1,1	0,43	7.0
Ağ şasla	66.5	92.0	32,3	48.5	38.0	1.2	0.58	8.0
Aliqote	56.0	92.5	29.0	51.7	33.0	1.1	0.57	7.0
Çəhrayı tayfi	68.0	93.0	30.0	44.1	34.5	1.2	0.51	11.0
Kaberne savinyon	64.5	96.0	25.0	38.7	36.0	1.2	0.56	12.0
Qara pino	64.5	94.5	28.0	43.4	35.0	1.1	0.54	8.0
Prima	68.0	96.1	27.0	39.7	36.0	1.4	0.52	8.0
Perlet	56.0	96.0	33.0	51.1	37.0	1.1	0.66	12.0
Sovinyon blan	66.0	92.0	32.0	48.4	38.5	1.2	0.58	12.0

Texniki sortlar								
Alikant buşe	58.0	88.0	29.0	50.0	36.0	1.3	0.62	12.0
Qara asma	62.0	92.0	28.0	45.1	36.0	1.3	0.58	11.0
Qaraburnu	58.5	97.0	30.0	51.2	34.0	1.1	0.58	10.0
Lidiya	58.0	98.0	30.0	51.7	35.0	1.2	0.60	10.0
Merlo	60.0	96.0	31.0	51.6	36.0	1.2	0.60	12.0
Mişel pareli	64.0	696.5	33.0	51.5	34.0	1.0	0.53	11.0
Moldova	57.0	90.0	32.0	56.1	33.0	1.0	0.58	9.0
Pobeda	52.0	91.0	31.0	59.6	37.0	1.2	0.67	13.0
Uni blan	55.0	91.0	28.0	50.9	36.0	1.2	0.65	9.0

İntroduksiya olunmuş üzüm sortlarının əsas məhsuldarlıq göstəricilərinin təhlilindən aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

- Samux rayonu ərazisində becərilən introduksiya olunmuş üzüm sortlarında əsas məhsuldarlıq göstəriciləri orta və ya yüksək olmuşdur.

- Ən yüksək məhsuldarlıq Pobeda – 13.0 kq, Red-Qlob 13.0 kq, Merlo -12 kq, Sovinyon blan – 12.0 kq, Alikant buşe- 12,0 kq, Ağ muskat – 12.0 kq, və digər sortlarda qeyd alınmışdır.

- Samux rayonunda bir tənəkdən yığılan üzüm məhsuluna görə öyrənilən sortlarda aşağı məhsuldarlıq müşahidə edilməmişdir. Tənəklərdə orta məhsuldarlıq – 16.7 %, yüksək məhsuldarlıq – 26.7 %, çox yüksək məhsuldarlıq isə 57.6 % olmaqla 3 qrupa aid olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsi “Xəbərlər Məcmuəsi” (2019), №3 (77) Gəncə- s-176-181
2. Quliyev, V.M. (2012), Naxçıvan Muxtar Respublikasının ampeloqrafiyası Naxçıvan “Əcəmi”, 584 s.
3. Quliyev V.M., Səlimov V.S. və b. (2017), Azaərbaycan ampeloqrafiyası I c. Bakı:Müəllim, 736 s.
4. Səlimov, V.S., Pənəhav, T.M. (2016), Azərbaycanın üzüm sortları, Bakı: Elm.
5. UTECA “Elmi xəbərlər” (2021), №1 (34) Gəncə.
6. Alekseyenko, S.P. (2018), Aqrobioloqicheskaya kharakteristika perspektivnikh temnoyaqodnikh stolovikx sortov vinoqrada na Kubani, Konsepsii fundamentalnikh i prikladnikh nauchnikh issledovaniy: Sbonik statey po itoqam Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensiyi (Tumen, 16.02.2018) Ufa: - “Omeqa sayns”, ch.3, s.22-23.

Rüfanə Asif qızı Əlizadə

AMEA akademik Y.H.Məmmədəliyev adına
Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu
rufana.alizada93@gmail.com

Rəhimə Mahmud qızı Fərhadova

AMEA akademik Y.H.Məmmədəliyev adına
Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu
rehime.ferhadova@mail.ru

Gülnar Tahir qızı Vəliyeva

AMEA akademik Y.H.Məmmədəliyev adına
Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu
veliyevagulnar@gmail.com

Sevda Qafur qızı Rzayeva

AMEA akademik Y.H.Məmmədəliyev adına
Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu
sevda.gafur@gmail.com

**MAYE KAUCUK, TNT-NİN AZOTLU TÖRƏMƏLƏRİ
VƏ MÜXTƏLİF TƏRKİBLİ NİTROBİRLƏŞMƏLƏR
ƏSASINDA KONSERVASIYA SÜRÜKÜLƏRİNİN
HAZIRLANMASI VƏ TƏDQIQI**

Açar sözlər: amidoamin, nitrobirləşmə, korroziya, konservasiya
mayesi, inhibitor

Keywords: amidoamine, nitro compound, corrosion, conservation
liquid, inhibitor

№	Kompozisiyaların T-30 yağ distillatında məhlulu			Korroziyada n mühafizə müddəti, günlə	
	Tərkibi	Komponentlərin məhlulda miqdarı, %			
		İnhibitor	Məhlul		
1	Maye kauçuk	-	10	41	73
2	C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	-	10	74	108
3	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 1:1)	5 5	10	57	91
4	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 1:1) C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	1,7 1,7 1,7	5	117	143
5	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 1:1) C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	2,3 2,3 2,3	7	158	215
6	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 1:1) C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	3,33 3,33 3,33	10	179	265
8	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 2:1)	5 5	10	89	128
9	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 2:1) C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	1,7 1,7 1,7	5	134	187
10	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 2:1) C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	2,3 2,3 2,3	7	218	279

11	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 2:1) C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	3,33 3,33 3,33	10	289	386
12	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 3:1)	5 5	10	82	119
13	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 3:1) C ₁₄ H ₂₈ nitrobirləşmə	3,33 3,33 3,33	10	271	344
14	Maye kauçuk Amidoamin (TNT:PEPA 4:1)	5 5	10	81	116

Atmosfer korroziyası səbəbindən planetimizdə milyon tonlarla metalın itkisi, dünyanın aparıcı alimlərinin bu sahəyə diqqətini daima özünə cəlb edir. Bu tədqiqatlar həm nəzəri, həm də praktiki əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə müasir dövrdə də aktuallığını saxlamaqda davam edir. Aparılan tədqiqatların nəticələrinə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, korroziyaya uğrayan metalların müdafiəsi üçün ilk növbədə korroziyanın yaranma səbəbini daha sonra bu səbəbin qarşısının alınma üsülünü araşdırmaq lazımdır (Abbasov, 2016:164).

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində metal avadanlıqlar üzərində korroziyadan müvəqqəti müdafiə örtüklərinin istehsalının təşkil olunması məqsədi ilə (əsasən yerli xammallardan sintez olunmuş) kompozisiya tərkibli konservasiya mayeləri işlənib hazırlanmışdır. Hazırlanan kompozisiyalarının bəzi fiziki-kimyəvi göstəriciləri, sürüklərə xas olan xüsusi parametrləri təyin olunduqdan sonra «CORROSIONBOX-1000E» təcrübə kamerasında iki üsulla olmaqla (sürtmə və maye üsulu) sınaqları aparılmışdır. Sınaqların nəticələri cədvəldə göstərilmişdir (Abbasov, 2013:16).

Cədvəldən göründüyü kimi metal lövhələr T-30 yağ distillatı və maye kauçukun fərdi mühafizəsi zamanı müvafiq olaraq kondensasiya fazasında 41 gün, atmosfer fazasında 73 gün, tetradesen əsaslı nitrobirləşmənin T-30 yağ distillatında 10%-li məhlulu isə kondensasiya

fazasında 74 gün, ətraf mühit fazasında isə 108 gün korroziyadan müdafiə olunursa, inhibitorun iştirakında bu göstəricilər kifayət qədər yüksəkdir (Abbasov, 2017:45). Belə ki, bu qrupda maksimum effektivlik göstərmiş inhibitorun 7% qatılığında (Maye kauçuk+ Amidoamin (TNT:PEPA 2:1) + C₁₄H₂₈ Nitrobirləşmə) kondensasiya fazasında metal lövhələrin korroziyadan mühafizəsi 218 gün, ətraf mühit fazasında isə 279 gün olmaqla, 10% qatılığında isə kondensasiya fazasında metal lövhələrin korroziyadan mühafizəsi 289 gün, ətraf mühit fazasında isə 386 gün olmaqla təcrübə prosesi davam etmişdir. Cədvəldəki nəticələri təhlil etməklə belə qənaətə gəlmək olar ki, maye kauçuk, amidoaminlər və nitrobirləşmələrin (C₁₄H₂₈) kompozisiya şəklində konservasiya mayeləri kimi sınaqlarının nəticələri standart tələbatı ödəməklə daha yüksək göstəricilərə malikdir. Qeyd edək ki, metal lövhələrin korroziyadan mühafizə müddəti respublikamızda əsas götürülən QOST 9054-75 standartına uyğun olaraq 90 gündür.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, V. M., Abdullayev, E.Ş., Ağazadə, Y.C. (2016), Maye kauçuk və amidoaminlər əsasında hazırlanmış konservasiya mayələrinin tədqiqi, Polimer Materialları İnstitutunun yaradılmasının 50 illik yubileyinə həsr olunmuş “Makromolekullar kimyası, üzvi sintez və kompozit materiallar mövzusunda Respublika elmi konfransı, Sumqayıt, 20-21 oktyabr, s. 164-165.
2. Abbasov, V.M. (2013), Nitrobirləşmənin təbii neft turşularının duzları və amidlə kompozisiyasından yaradılmış konservasiya mayesinin tədqiqi, Azərbaycan Kimya Jurnalı, Bakı: №3, s.16-20.
3. Abbasov, V.M. (2017), Kompozisiya tərkibli müxtəlif konservasiya mayələrinin müqayisəli tədqiqi, Azərbaycan Ali Texniki Məktəblərinin Xəbərləri, Bakı: №1(105), c. 19, s.45-51.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Vafa Yagubali Mammadova

The pandemic treaty: new opportunities for international
medical law 7

Əsmət xanım Bəyəhməd qızı Məmmədova

Nizami “Xəmsə”sində bağlayıcılarda baş verən təxfif
ədəbi priyomu 11

Sevda Nürəddin qızı İsmayılova

Lyudmila Ulitskayanın yaradıcılığında mifopoetik elementlər 15

Nərgiz Maarif qızı Hacıyeva

Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin
iqtisadi siyasətinə münasibəti 19

Dilbər Vətən qızı Camali

Çoyra abidəsi 22

Şəms Əfqan qızı Umudova

Milan Kunderanın “Əlvida Valsi” əsəri 27

Gövhər xanım Məhərrəm qızı Nağaiyeva

İlk azərbaycanlı leksikoqraf – Qətran Təbrizi 31

Şaxanım İlqar qızı Bayraməli

Daxili miqrasiya prosesində kəndli ailələrin şəhərə
uyğunlaşmasının sosiomədəni aspekti 35

Nərmin Arzu qızı Abbaszadə

Azərbaycan yaşayış evləri və onların antropoloji
öyrənilməsi problemi 38

Fidan Yaqub qızı Nəsirova

Həqiqi realizm - xalq bədii hədəf kimi seçiləndə yaranır 42

Afət Əjdər qızı Xanbabayeva

Kənd həyatının təsviri ədəbiyyatın episentrində
(Səməd Behrəngi yaradıcılığı əsasında) 46

Sevinc Yaşar qızı Məmmədova

Daxili nitq bədii mətnin komponenti kimi 50

Qənirə Namid qızı Qafarlı

Heydər Əliyev fondu və humanizm idealları 53

TƏBİƏT ELMLƏRİ BÖLMƏSİ NATURAL SCIENCES SECTION

Aytən İlham qızı Zeynalova

Coğrafi uzaq pambıq sortlarının lifin texnoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və iqtisadi səmərəliliyi 57

Fəridə Asim qızı Aslanova

Samux rayonu ərazisində introduksiya olmuş üzüm sortlarının əsas məhsuldarlıq göstəriciləri 61

Rüfanə Asif qızı Əlizadə, Rəhimə Mahmud qızı Fərhadova, Gülnar Tahir qızı Vəliyeva, Sevda Qafur qızı Rzayeva

Maye kauçuk, tnt-nin azotlu törəmələri və müxtəlif tərkibli nitrobirləşmələr əsasında konservasiya sürtkülərinin hazırlanması və tədqiqi 68

İmzalandı: 04.09.2022

Kağız formatı: 60x84 1/16

H/n həcmi: 4.75 ç.v.

Sifariş: 555

“ZƏNGƏZURDA” çap evində çap olunub.

Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.

“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə.

Tel.: +994 50 209 59 68

+994 55 209 59 68

+994 12 510 63 99

e-mail: zengezurda1868@mail.ru

